

ભીલી-ગુજરાતી શબ્દાવલિ

ભીલીના (ગરાસિયા બોલીને નામે લાખીતા) એક સ્વરૂપની શબ્દાવલિ

શાંતિભાઈ આચાર્ય

Documentation Centre,

Tribal Research & Training Institute,

Gujarat Vidyapeeth, Gandhinagar-380014.

CL. No.

Book No.

Acc. No.

નં-૦૬૭૫:૪૨
આચાર્ય

12719

આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્ર પ્રકાશનમાળા પુ-૨

ભીલી-ગુજરાતી શબ્દાવલિ

ભીલીના (ગરાસિયા બોલીને નામે લાખીતા) એક સ્વરૂપની શબ્દાવલિ

શાંતિભાઈ આચાર્ય

Documentation Centre,
Tribal Research & Training Institute,
Gujarat Vidyapeeth, Ahmedabad-380014.

CL. No.

Book No.

Acc. No.

આદિવાસી શોધ એવં તાલીમ સંસ્થાન

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અહમદાબાદ

ગ્રંથનામ ભીલી-ગુજરાતી શબ્દાવલિ

અનુક્રમાંક 12719 કિંમત રૂ. 1.50/-

સ્થાનાંક ન-૦૩મી:૬ / આચાર્ય

દા. તા. 17-૨-૨૦11

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ-૧૪

પ્રકાશક
રામલાલ ડાહ્યાભાઈ પરીખ
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪
મુદ્રક
જીવણજી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ-૧૪

જ-૦૩૩૧:૪૨

૨૫૧૨૫૧૨૦

© ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

૧૨૭૧૫

પહેલી આવૃત્તિ, પ્રત ૧૦૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન
નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ-૧૪

કિંમત રૂ. ૧.૫૦

નવેમ્બર, ૧૯૬૫

પ્રકાશકનું નિવેદન

ગુજરાત વિદ્યાપીઠે 'આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમકેન્દ્ર'નું કામ હાથ ધર્યું ત્યારથી જ આદિવાસીઓની બોલીઓ વિશે કંઈક નક્કર કામ હાથ ધરવાનું વિચાર્યું હતું. આજે આ પ્રકાશનથી તેનો પ્રારંભ કરીએ છીએ. જુદી જુદી આદિવાસી પ્રજાઓ, તેમના વિવિધ પ્રશ્નો, તેમના વિશિષ્ટ સાહિત્યસંસ્કાર વગેરે વિષયોને આવરી લેતાં પ્રકાશનો પણ વિચારાયાં છે, તેમાંથી ગયે વર્ષે 'આદિવાસીઓના પ્રશ્નો' પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. એ માળામાં આ બીજું પુસ્તક છે. એ જાતનાં અન્ય પ્રકાશનો પણ ક્રમશઃ થતાં જશે.

બોલીઓ વિશેનું અમારા કેન્દ્રનું કામ એક વિશિષ્ટ કામ છે, અને તે ખૂબ જ મહત્વનું છે. આજ સુધી આપણે એની ઉપેક્ષા કરતા આવ્યા છીએ. પણ આવડી મોટી વસતિને આપણે આપણી સાથે રાખવી હોય તો તેમની વધારે ને વધારે નજીક આપણે જવું જોઈશે. તેમ કરવાના અનેક માર્ગોમાંનો આ પણ એક માર્ગ છે. — માર્ગ જ શા માટે? એ રાજમાર્ગ છે. એ પ્રજાને પણ આપણે પોતીકા લાગીએ ને આપણામાં એમની શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ બેસે તો જ આદિવાસી પ્રજાને આપણે આપણી સાથે લઈ શકીશું, એમનાં અંતર્ગતને પણ આપણે ત્યારે જ સમજી શકીશું. એમના સાહિત્ય, સંસ્કાર આદિના મર્મને પણ આપણે એમની બોલીઓ દ્વારા જ અવગત કરી શકીશું.

ભાઈ શાંતિભાઈએ ખૂબ કાળજી લઈને આ શબ્દાવલિ તૈયાર કરી છે. અમને આશા છે કે તે ઉપયોગી થશે. શબ્દાવલિના સંપાદનમાં પૂના ડેક્કન કોલેજના સેન્ટર ઓફ એડવાન્સ્ડ સ્ટડી ઈન લિંગ્વિસ્ટિક્સના પ્રોફેસર ડૉ. પ્રબોધ પંડિતે આપેલા માર્ગદર્શન બદલ અમે એમનો આભાર માનીએ છીએ.

શ્રી પી. સી. દવેએ પોતાના પુસ્તકમાંથી ગરાસિયાઓનો વસવાટ દર્શાવતો નકશો મૂકવાની છૂટ આપી છે તે બદલ અમે તેમના આભારી છીએ. મુખપૃષ્ઠની સજાવટ કરી આપવા બદલ શ્રી હકુ શાહનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ. ડૉ. હ. ચૂ. ભાયાણીએ સમય કાઢી આ શબ્દાવલિને માટે 'આવકાર' લખી આપ્યો છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

પ્રસ્તાવના

આદિવાસી પ્રજા પ્રત્યે આપણા સહુની સહાનુભૂતિ જાગી અને એ લોકો પણ આ જ રાષ્ટ્રના મહત્વના અવયવો છે એવો ભાવ આપણે સ્વીકાર્યો તે પછી પણ આદિવાસી બોલીઓ પ્રાયઃ ઉવેખાઈ છે. વિદ્યાપીઠસંચાલિત આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્રના સંશોધનકાર્યનું પ્રસ્થાનભિન્ન જ બોલીઓને ગણીને અન્ય સમગ્ર કાર્યોનું આયોજન તદ્દનુસાર કર્યું છે.

આદિવાસી પ્રજાની મોટામાં મોટી કમનસીબી એનો બીજી પ્રજાઓ સાથેનો સંપર્ક બહુ ઓછો છે તે છે. અહીં ભાષા જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આપણે એમની ભાષા ન સમજીએ, એ આપણી ભાષા ન સમજે; તેથી આપણી અને એમની વચ્ચે સંબંધનો કોઈ સેતુ બંધાતો નથી. જો આપણે તે બાંધવો હોય તો તેમની ભાષા-બોલી આપણે સમજી લેવી જોઈશે. કેટલીક વાર એવી દલીલ થાય છે કે અહીંની બધી આદિવાસી પ્રજા ગુજરાતી ભાષા તો સમજે છે, પછી આપણે એમની બોલી શીખવાસમજવાની જરૂર શી? કોઈ પણ વ્યક્તિની સાથે તેની જ ભાષામાં આપણે વાત કરીએ છીએ ત્યારે આપણે તેના આત્મીય બની જઈએ છીએ, અને તેનો વિશ્વાસ સંપાદન કરી શકીએ છીએ. કેન્દ્ર તરફથી ચલાવેલા વર્ગોમાં તાલીમ માટે આવેલા અધિકારીઓએ આદિવાસી બોલી પોતે જાણતા હોત તો વધારે સારી રીતે કામ કરી શક્યા હોત એવો નિખાલસ અભિપ્રાય અમારી આગળ દર્શાવ્યો છે.

ગુજરાતની આદિવાસી પ્રજામાં સૌથી મોટી વસ્તી ભીલોની છે, એટલે શરૂઆત ભીલીથી કરી છે. અલબત્ત, સાબરકાંઠાના ભીલોમાં અને પંચમહાલ કે ડાંગના ભીલોમાં અને તેમની બોલીઓમાં ઘણા તફાવત રહેલા છે. છતાં એ બધા ભીલ હોવાને કારણે કેટલાંક સમાન તત્ત્વો પણ રહેલાં છે. ભીલી બોલી નામે ઓળખાતી બોલીનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપોને પણ તેથી ઓળખવાં પડશે. બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા જિલ્લાઓમાં બોલાતી ભીલી જે ગરાસિયા બોલીને નામે ઓળખાય છે તેનો આ નાનકડો કોશ છે. આ કોશ સંપૂર્ણ છે એમ તો ન જ કહેવાય; તેને પૂર્ણ બનાવવાનું કામ ચાલુ જ રહેવાનું છે. પરંતુ આ બોલી જાણવાસમજવા ઈચ્છનારાઓને તાત્કાલિક ઉપયોગમાં આવે એ દૃષ્ટિથી આ નાનકડો શબ્દકોશ પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઉચિત માન્યું છે. હવે પછી વડોદરા,

પંચમહાલ, સુરત, વલસાડ અને ડાંગ જિલ્લાઓના ભીલોમાં બોલાતી ભીલીનો અભ્યાસ હાથ ધરી તેના કોશો પણ તૈયાર કરવામાં આવશે.

શબ્દકોશો તૈયાર કરવાની સાથે સાથે જ એ પ્રજાના સાહિત્યનો પણ વ્યવસ્થિત અભ્યાસ હાથ ધરીને તેનાં પ્રકાશનો કરવાનું પણ અમારા કેન્દ્રે વિચાર્યું છે.

આ કોશથી તે વિભાગમાં કામ કરનારને થોડી સરળતા થશે જ. પરંતુ આ બોલીઓના અભ્યાસ દ્વારા ઈતિહાસની ખૂટતી કડીઓ મેળવવાનો પણ ખ્યાલ છે. આ જાતિઓ કેવી રીતે અસ્તિત્વમાં આવી, ક્યાંથી ક્યાં વસી, હિંદુ ધર્મના સંપર્કમાંથી અને અન્ય સંપર્કોમાંથી તે ક્યારે છૂટી પડી ગઈ અને ફરી પાછી ક્યારે એ સંપર્કમાં મુકાઈ — ઈતિહાસના આ બધા અંધારખૂણાઓ છે. બોલીઓના અભ્યાસથી તેના પર કંઈક પ્રકાશ પડશે એમ લાગે છે. કોશનું આ પ્રકારનું કામ આપણે ત્યાં આ પહેલું જ છે. આ વિષયના જ્ઞાતાઓ, આમાં ક્ષતિઓ જો રહી ગઈ હોય તો, અમારું ધ્યાન ખેંચે એવી અમારી વિનંતી છે.

આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમકેન્દ્ર,
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ,
અમદાવાદ-૧૪.

વિમલ શાહ
નિયામક

આવકાર

શ્રી શાંતિભાઈ આચાર્યનો પ્રસ્તુત પ્રયાસ પ્રમાણમાં નાનો હોવા છતાં બેત્રણ દૃષ્ટિઓ સ્તુત્ય છે. આદિવાસી કે 'પછાત' વર્ગની ભાષા અને વિશિષ્ટ રહેણીકરણીનો વિષય એક તો આપણે ત્યાં ઉપેક્ષિતપ્રાય કહી શકાય તેવો. અને બીજું, તે વિષયના અભ્યાસમાં પ્રવર્તનું વલણ મોટે ભાગે મમત્વમુગ્ધ, કૌતુક-રાગી કે જીવદયાપ્રેરિત. આ દોષોથી દૂર રહીને શાસ્ત્રીય તટસ્થતાથી શ્રી આચાર્યે એક ભીલીબોલી (ગરાસિયા બોલી)ની શબ્દાવલિ સંકલિત કરી છે એ આનંદની વાત છે. દૃષ્ટિની આ વૈજ્ઞાનિકતા સાથે તેમની પદ્ધતિની વૈજ્ઞાનિકતા પણ નોંધપાત્ર છે. ગરાસિયા બોલીનો શિષ્ટ ગુજરાતીથી ધ્વનિદૃષ્ટિએ જે જે ભેદ છે તે તે દર્શાવી, તેમને વ્યક્ત કરવા માટે તેમણે શબ્દાવલિમાં ખાસ લેખનસંકેતો યોજ્યા છે. સમગ્ર પ્રયાસ લેખકની શાસ્ત્રીય ચોકસાઈની છાપ પાડે છે, અને તેમણે ડૉ. પંડિત જેવા તદ્વિદની પાસેથી લીધેલી તાલીમને સાર્થક કરે છે.

લોકતંત્રીય શાસનપ્રવૃત્તિ નીચે રહેલા કોઈ પણ અર્વાચીન સમાજમાં ભાષાનું વ્યવહારક્ષેત્ર નિઃસીમ ગણાય. આથી તેવા સમાજનાં ભિન્ન ભિન્ન જૂથોની બોલીઓના અભ્યાસનું મહત્ત્વ જેટલું આંકીએ તેટલું ઓછું. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ એ બોલીઓનું મોટું મૂલ્ય. બીજી તરફથી, પ્રચંડ વેગે થઈ રહેલા પરિવર્તનમાં વર્તમાન બોલીઓની સામગ્રી લુપ્ત થઈ જવાનો ભય વધતો જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં ગુજરાતીની અનેક બોલીઓની સામગ્રી સંગ્રહિત કરી લેવાનું કામ કેટલું તાકીદનું ગણાય તે સમજી શકાશે. અનેક નાનાં નાનાં કેન્દ્રોમાં ઉચ્ચશિક્ષણની સંસ્થાઓ સ્થપાતી જાય છે તે લક્ષમાં રાખીને એક સૂચન કરવા જેવું લાગે છે. અર્વાચીન વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ અને પદ્ધતિની જરૂરજેગી તાલીમ મેળવી લઈને કોલેજના ભાષા-અધ્યાપકો પોતપોતાના કેન્દ્રના વિસ્તારમાં પ્રચલિત બોલીઓની સામગ્રીનો સંચય કરવાના કામમાં યથાવકાશ રસ લે તો તે દ્વારા ગુજરાતી ભાષાના આપણા પ્રેમનો એક સાચો અને નક્કર સંકેત મળે. શ્રી શાંતિભાઈએ આ દિશામાં નાનીશી પહેલ કરી છે, તેનું મૂલ્ય આ દૃષ્ટિએ ઘણું મોટું છે.

૯-૧૦-૧૯૬૫

ભાષાસાહિત્ય ભવન,
ગુજરાત યુનિવર્સિટી,
અમદાવાદ.

હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાણી

ભીલ ગરાસિયા વિશે કંઈક . . .

ગરાસિયાઓની ઉત્પત્તિ વિષે લેફ. કર્નલ. એસ્કાઈને (Erskine) સિરોહી સ્ટેટના ઈ. સ. ૧૮૨૦ના ગેઝેટિયરમાં આપેલું વર્ણન શ્રી પી. સી. દવેએ પોતાના The Grasias નામક પુસ્તકમાં ઉદ્ધૃત કરેલું છે.* તે મુજબ '..... આ શબ્દ સંસ્કૃત ગિરાસ પરથી ઊતરી આવ્યો છે, આનો અર્થ કોળિયો, ગ્રાસ એવો થાય છે. આનો જે ધ્વન્યાત્મક અર્થ લઈએ તો જેની પર આ લુંટારાઓ પોતાનો હક માંગે છે તેવો આ પ્રદેશની ઉપજનો નાનકડો હિસ્સો એમ લઈ શકાય. ગરાસિયાઓ શતાબ્દિઓ પૂર્વે મેવાડમાંથી આવ્યા હોવાનું કહેવાય છે. અને તેમનાં આંતરિક ગોત્રો (જેવા કે પરમાર, ચૌહાણ, રાઠોડ વગેરે)ની સંબંધયુતિ (affinity)ની ચાલુ ગોત્રો (clan)ના નમૂના પરની માંડણી, એમ માનવા પ્રેરે છે કે, કદાચ, તેઓ ભીલ સ્ત્રીઓથી થયેલી રાજપૂતોની પ્રજા હશે.'

'ગુજરાતના આદિવાસીઓ' નામે પ્રસિદ્ધ થઈ રહેલી આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમકેન્દ્રે તૈયાર કરેલી પુસ્તિકા આ જાતિ વિષે નોંધે છે કે 'રાજપૂત રાજાઓએ ભીલોનો પોતાના લશ્કરમાં ભરતી કરવા માટે ઘણી વખત ઉપયોગ કર્યો હતો, અને વખત જતાં તેમની સાથે લગ્નસંબંધ પણ બાંધ્યો હતો. તેને પરિણામે જે જાતિ ઊભી થઈ તેણે પોતાને ઉત્તર ગુજરાતમાં ગરાસિયા અને પંચમહાલમાં પટેલિયા કહેવડાવ્યા. આ લોકો પોતાને અન્ય ભીલો કરતાં ઊંચા માને છે તથા તેમની સાથે રોટીબેટી વહેવાર રાખતા નથી. પહેરવેશ અને રીતરિવાજોની કેટલીક બાબતોમાં તેઓ ભીલોથી જુદા તરી આવે છે છતાં એકંદરે ભીલોમાં અને તેમનામાં ઝાઝો ફેર નથી. ×

* "...The word is derived from the Sanskrit Giras which signifies mouthful, and has been metaphorically applied to designate the small share of the produce of the country which these plunderers claim. The Grasias are said to have come from Mewar many centuries ago, and as they still have their internal 'Gols' or circles of affinity (such as Parmars, Chauhan, Rathod, etc.), upon the model of a regular clan, we may perhaps assume that they are the decendants of Rajputs by Bhil women."

The Grasias, pp. 1

× 'ગુજરાતના આદિવાસીઓ'ની સાર્થકલોચાર્ણલક પ્રત, પૃ. ૪૩-૪૪.

આ બંને વર્ણનો જોતાં ભીલ→ભીલગરાસિયા→ગરાસિયા એવી સાંસ્કૃતિક ઊર્ધ્વક્રમિકતા (hierarchy) વરતાય છે.

વસતિ :

ભીલ ગરાસિયાઓનો જ્યાં વસવાટ છે તે ડુંગરાળ તેમ જ જંગલવાળા વિસ્તારો છે. ગુજરાત રાજ્યમાં આ જાતિ મુખ્યત્વે બનાસકાંઠા અને સાબરકાંઠા એ બે જિલ્લાઓમાં વસેલી છે. આ જાતિ એકંદરે જોતાં ભીલથી બહુ જુદી નહીં પડતી હોવાથી તેની વસતિની ભીલથી જુદી ગણતરી ઉપલબ્ધ નથી. તેમ છતાં શ્રી દવેએ ઈ. સ. ૧૯૫૧ની વસતિગણતરીના આધારે આ અંગેના જે જુદા આંકડા તારવ્યા છે તે અહીં આપવામાં આવ્યા છે. આ ગણતરી પ્રમાણે સાબરકાંઠા તથા બનાસકાંઠા જિલ્લાઓની ત્યારની વસતિ નીચે પ્રમાણે છે :

સાબરકાંઠા જિલ્લો

૧૯૫૧ની વસતિ ગણતરી મુજબ તાલુકાની કે તહસીલની કુલ વસતિ	ગરાસિયા અને ભીલ ગરાસિયાની વસતિ	તાલુકા કે તહસીલની કુલ વસતિની ટકાવારી પ્રમાણે ગરાસિયાની વસતિ	વિશેષ નોંધ
૧. ઈડર તાલુકો	૧,૧૯,૧૩૮	૨,૦૫૫	૧.૭૨ ૭૦ ભીલ ગરાસિયા સહિત
૨. ખેડબ્રહ્મા ,,	૫૨,૧૬૬	૪,૧૬૫	૭.૯૮ --
૩. ભિલોડા ,,	૬૧,૬૯૬	૩૦,૬૩૧	૪૯.૬૪ --
૪. વિજયનગર મહાલ	૨૧,૩૭૬	૧૪,૬૪૫	૬૮.૫૧ --
૫. મેઘરજ મહાલ	૩૫,૭૧૮	૫,૧૩૩	૧૪.૩૭ ૨૪૨૬ ભીલ ગરાસિયા સહિત
	૨,૯૦,૦૯૪	૫૬,૬૨૯	૧૦.૩૮

બનાસકાંઠા જિલ્લો

૧. પાલણપુર તાલુકો	૧,૩૯,૯૯૪	૩,૧૨૧	૨.૨૨ ૧૮૪૫ ભીલ ગરાસિયા સહિત
૨. દાંતા ,,	૪૦,૬૬૯	૧૬,૨૬૫	૩૯.૯૯ ૧૧,૨૬૩ ભીલ ગરાસિયા સહિત
૩. ડિસા ,,	૧,૧૦,૭૦૧	૨૨	૦.૦૧ --
૪. વડગામ ,,	૭૩,૪૧૩	૩૨	૦.૦૪ --
	૩,૬૪,૭૭૭	૧૯,૪૪૦	૫.૩૨
બંનેનો કુલ સરવાળો	૬,૫૪,૮૭૧	૭૬,૦૬૯	૧૧.૬૧

The Grasias p. 6.

ઈ. સ. ૧૯૬૧ની વસતિગણતરી પ્રમાણે ભીલોની વસતિ ૧૧,૨૪,૨૮૨ની છે. આ વસતિ ગુજરાતની ૨૭,૫૪,૪૪૬ની સંખ્યાની કુલ આદિવાસી વસતિના ૪૦.૮૦ ટકા થાય છે. આ વસતિમાં ઢોલીભીલ, ડુંગરીભીલ, તડવીભીલ, ભીલ-ગરાસિયા વગેરે પેટા જાતિઓ સમાવિષ્ટ છે. ભીલજાતિ નીચે આવતી પેટાજાતિઓના અલગ આંકડા ઉપલબ્ધ થતા નથી.

ભીલી ભાષા :

ભીલો પોતાના વ્યવહારમાં જે ભાષા પ્રયોજે છે તે ભીલી નામે જાણીતી છે. ગુજરાતમાં ભીલીનો વિસ્તાર મુખ્યત્વે સાબરકાંઠા, બનાસકાંઠા, પંચમહાલ, વડોદરા, ભરૂચ, સુરત તથા ડાંગ જિલ્લામાં પથરાયેલો ગણાય. આ બધા જ જિલ્લાઓને આવરી લેતી ગુજરાત સમસ્તની આ જાતિની વસતિ ૧૧,૨૪,૨૮૨ની ગણવામાં આવી છે, જ્યારે ભાષાના વર્ગીકરણમાં ભીલીની ગૌણ ભાષા સહિતના સમસ્ત ભાષકોની સંખ્યા માત્ર ૧૯૮૪૫ની આપવામાં આવી છે.* આમાં ભીલોડીભાષી ૫૪,૨૩૧ ભાષકોને ઉમેરિયે તો પણ આ ભાષકોની કુલ સંખ્યા ૭૪,૦૭૬ થાય છે. અહીં પ્રશ્ન એ થાય કે બાકીના લગભગ સાડાદસ લાખ ભીલો કઈ ભાષા બોલે છે? આમ વસતિગણતરીના આ બંને આંકડાની સરખામણી કરતાં, આ મુદ્દો અમને પુનર્વિચારણા માંગી લે તેવો જણાય છે.

ભીલીભાષકોની ચોકસાઈપૂર્વકની સંખ્યા જેમ ઉપલબ્ધ નથી તેમ જ બને છે તેના સ્વરૂપ વિષે પણ ભીલીના સ્વરૂપ વિષે હજી આપણે ચોક્કસ

* 'Census of India 1961 Vol. V, Gujarat, Part V-A, p. 325.

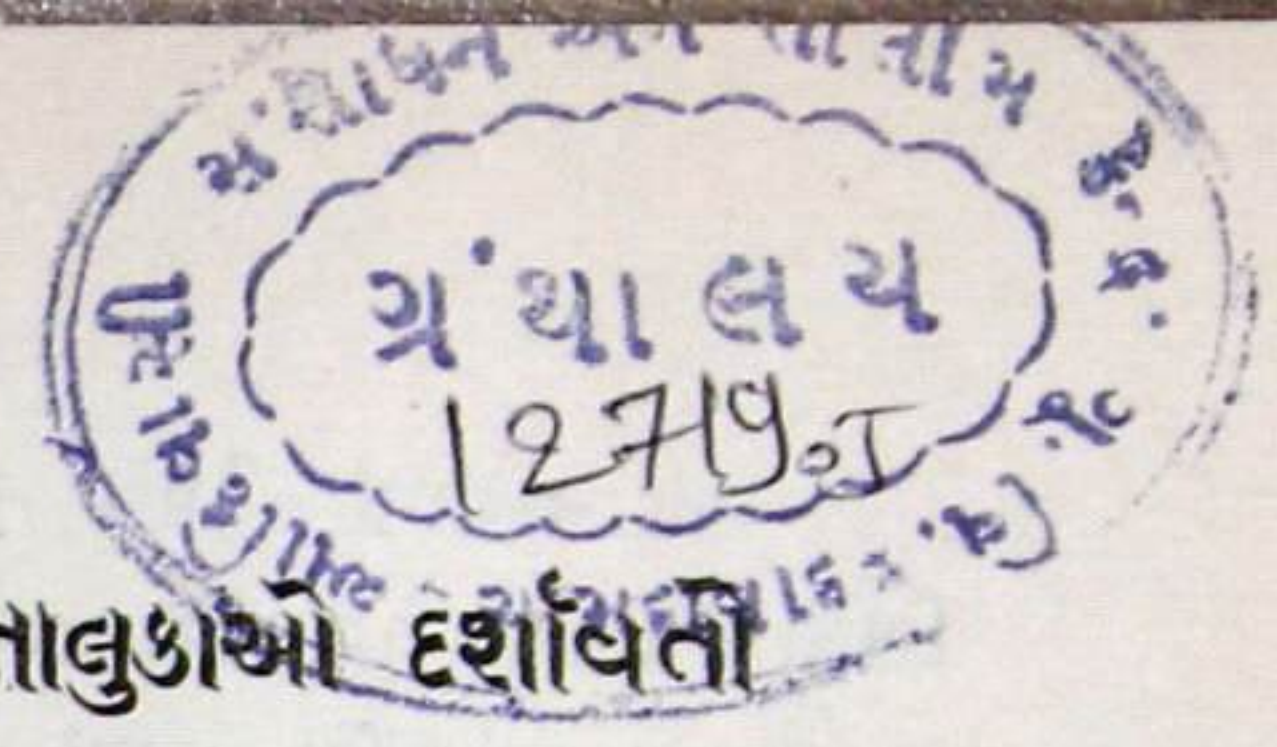
મત બાંધી શકીએ તેવી સ્થિતિમાં નથી. જેમ જેમ આ ભાષા પર વધારે ને વધારે ભાષાવિદોનું ધ્યાન જતું જશે તેમ તેમ તેના સ્વરૂપ વિષેની ધૂંધળી રેખા સ્પષ્ટ થતી જશે. આનો અર્થ એવો તો નથી જ કે ભીલી પર આજ સુધી કોઈએ વિચાર જ કર્યો નથી.

ભીલી પર, કદાચ, સહુથી પહેલો વિચાર રેવ. થોમસને કરેલો છે. ઈ. સ. ૧૮૮૫માં તેમણે આ ભાષા પર Rudiments of the Bhili Language નામે પુસ્તક બહાર પાડ્યું હતું. ત્યારબાદ ઈ. સ. ૧૯૦૭માં જ્યોર્જ ગ્રીઅર્સને લિંગ્વિસ્ટિક સર્વે ઓફ ઈન્ડિયાના વોલ્યુમ ૯ના ત્રીજા ખંડમાં આ અંગે સદૃષ્ટાંત વિસ્તૃત વિચારણા કરી છે. આ સિવાય 'Short Bhili Grammar of Jhabua State and adjoining territories'ના નામે Jungblutની પુસ્તિકા પણ બહાર પડેલી છે. હિંદીમાં આ ભાષા પર શ્રી નેમીચંદ જૈને વિચાર કરેલો છે. તેમનાં મીલી-હિન્દી કોશ (૧૯૬૨) અને મીલ: ભાષા, સાહિત્ય ઓર સંસ્કૃતિ (૧૯૬૪)એ બંને પુસ્તકો ઉલ્લેખનીય છે. આમાંના બીજા પુસ્તકનું પ્રકરણ બીજું ભાષા અંગેની જ વિચારણા કરે છે. આ ઉપરાંત The Bhilsમાં ડૉ. ટી. બી. નાયકે અને The Grasiasમાં શ્રી. પી. સી. દવેએ પણ આ ભાષાને ઊડતી નજરે જોઈ છે. ગુજરાત રિસર્ચ સોસાયટીના જર્નલમાં ઈ. સ. ૧૯૪૩માં 'Linguistic Survey of the border line of Gujarat' શીર્ષક તળે ડૉ. ટી. એન. દવેએ જે લેખમાળા લખેલી છે તેમાં પણ ભીલી વિષેના ઉલ્લેખો છે અને ડૉ. પી. બી. પંડિતે આ જ જર્નલમાં ઈ. સ. ૧૯૫૨ના એપ્રિલમાં 'ફિલ્ડવર્ક' કરીને આ ભાષાની પ્રાથમિક તપાસ બહાર પાડી છે.

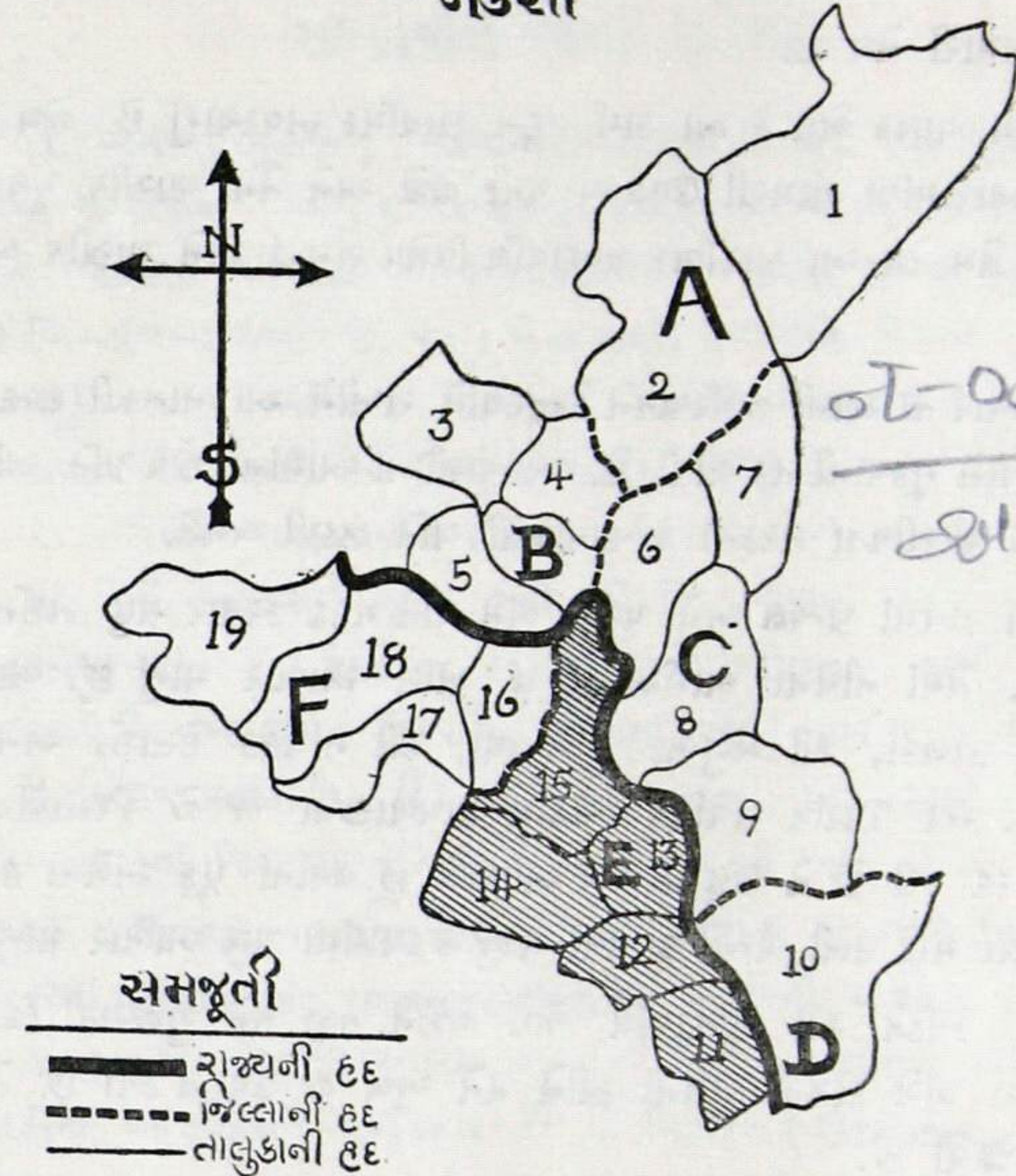
આ બધી સામગ્રીને તપાસતાં જણાય છે કે ભીલીના નામે ઓળખાતું આ ભાષાસ્વરૂપ આજે તો આર્યભાષાઓનાં સ્વરૂપ જેવું બની ગયું છે. તેમ છતાં આર્ય ભાષાઓનાં ન હોય તેવાં તત્ત્વો પણ આ ભાષામાંથી મળી આવતાં હોય છે.* ટ્રવિડિયન તથા મુંડાગ્રૂપની ભાષાઓ તેમ જ ભીલીની શાસ્ત્રીય રીતે તૈયાર થયેલી શબ્દાવલિઓ જ્યારે સરખાવાશે ત્યારે ભવિષ્યમાં આ અંગે વિશેષ પ્રકાશ પડશે. ભીલીના સંશોધનમાં તેના સ્વરૂપને પામવાની આ દૃષ્ટિ પણ અમારી સામે છે જ.

અમે, ભીલીનું એક વિશેષ સ્વરૂપ જે સ્થાનિક વિસ્તારોમાં 'ગરાસિયા બોલી'ના નામે જાણીતું છે તેની શબ્દાવલિ અહીં મૂકીએ છીએ. આથી ગરાસિયાઓનો વસવાટ દર્શાવતો શ્રી. પી. સી. દવે એ આપેલો નકશો અહીં ઉદ્ધૃત કરવાનું ઉચિત માન્યું છે.

* Cf. Linguistic Survey of India, Vol. IX, Part III, p. 4.

ગરાસિયાઓના વસવાટવાળા તાલુકાઓ દર્શાવતો નકશો

આ નકશાની સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે

- A - પાલિ જિલ્લો :** ૧. દેસુરી તહસીલ ૨. બાલી તહસીલ
- B - સિરોહી જિલ્લો :** ૩. સિરોહી તહસીલ ૪. પિંડવાડા તહસીલ ૫. આબુ-રૌડ તહસીલ
- C - ઉદયપુર જિલ્લો :** ૬. કોટરા તહસીલ ૭. સાર્ધરા તહસીલ ૮. ફલાસીયા તહસીલ ૯. ખેરવાડા તહસીલ
- D - ડુંગરપુર જિલ્લો :** ૧૦. ડુંગરપુર તહસીલ
- E - સાબરકાંઠા જિલ્લો :** ૧૧. મેઘરજ મહાલ ૧૨. બિલોડા તાલુકો ૧૩. વિજયનગર મહાલ ૧૪. ઈંડર તાલુકો ૧૫. ખેડબ્રહ્મા તાલુકો
- F - સાબરકાંઠા જિલ્લો :** ૧૬. દાંતા તાલુકો ૧૭. વડગામ તાલુકો ૧૮. પાલણપુર તાલુકો ૧૯. ડિસા તાલુકો

આ નકશામાં તેમણે E વિભાગમાં દર્શાવેલ સાબરકાંઠાના મેઘરજ-ભિલોડા (૧૧, ૧૨) વિસ્તારનાં પ્રચલિત રૂપનો જ અહીં અમે વિચાર કર્યો છે. ગુજરાતના અન્ય વિસ્તારોમાં બોલાતાં રૂપોને પણ ભવિષ્યમાં આ રીતે આવરી લેવાની અમારી નેમ છે.

આમ, વાચક જોશે કે આ કાર્ય તદ્દન પ્રાથમિક અવસ્થાનું છે. જેમ જેમ અન્ય વિસ્તારોમાંથી સામગ્રી ઉપલબ્ધ થતી જશે અને તેનાં શાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ થતાં જશે તેમ તેમ આ પ્રારંભિક શબ્દાવલિ વિશેષ સમૃદ્ધ અને શાસ્ત્રીય બનતી જશે.

અત્યારે તો આની જરૂરિયાતને કેન્દ્રસ્થાને રાખીને આ નાનકડી શબ્દાવલિ ગુજરાત પાસે મૂકવાની તક લીધી છે. અભ્યાસીઓ આમાંના દોષ પ્રતિ આંગળી ચીંધશે તો શાસ્ત્રીયતા તરફની શબ્દાવલિની ગતિ ઝડપી બનશે.

આ કાર્યમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ બંને રીતે મદદ કરનાર સહુ કોઈનો હું ઋણી છું. તેમાં નીચેના ભાઈઓનો હું ખાસ આભાર માનું છું. ભાઈશ્રી સિદ્ધરાજ સોલંકી, શ્રી મંગુભાઈ નિનામા, શ્રી નીલકંઠ દેસાઈ, અને શ્રી દીતાભાઈ. આ ઉપરાંત સર્વોદય આશ્રમ શામળાજીના જે જે વિદ્યાર્થીઓએ આમાં મદદ કરી છે તે સહુનો પણ આભારી છું. આનાં પ્રૂફ અંગેના કામમાં મદદ કરવા માટે મારી પત્ની શ્રીમતી મંજુ આચાર્યનો પણ આભાર માનું છું.

ડૉ. પંડિતે આ શબ્દાવલિ જોઈ જઈને તથા તેને ગુજરાતી લિપિમાં બદલ કરવા અંગે કીમતી સૂચનો કરીને મને ખૂબ જ ઉપકૃત કર્યો છે. તેમનો હું ખૂબ ઋણી છું.

શબ્દાવલિ જોતાં પહેલાં

૧. અમે આ પુસ્તકનું “ભીલીના (ગરાસિયા બોલીના નામે જાણીતા) એક સ્વરૂપની શબ્દાવલિ” આગું શીર્ષક સહેતુક આપેલું છે. ભીલી પર તેની આબુ-બાબુના પ્રદેશમાં બોલાતી અન્ય ભાષાઓની અસરના પ્રમાણ મુજબ તેનું સ્વરૂપ ભિન્નભિન્ન જણાય છે. પરંતુ તેના સમગ્ર માળખાને જોઈએ તો ભીલી-ને પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ છે. અહીં આપેલી શબ્દાવલિ તે અસ્તિત્વના એક ભાગરૂપ છે. આથી તેને ઉપર્યુક્ત શીર્ષક આપ્યું છે.

૨. કોઈપણ ભાષા-બોલીને લિપિબદ્ધ કરવામાં તેનું શાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ હોવું એ તેની અનિવાર્ય શરત બની રહે છે. ભાષાનાં સમગ્ર ધ્વનિરૂપોને ધ્વનિઘટકોમાં રૂપાંતર કર્યા પછી જ તે તે સ્વરૂપને લિપિબદ્ધ કરવામાં આવે છે. અહીં આપેલી શબ્દાવલિને લિપિબદ્ધ કરવામાં આગું રૂપાંતર કરવાનું હજી બાકી છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ, આમાં નાના નાના ફેરફારોને અવકાશ છે. વિખ્યાત ધ્વનિવિદ પ્રો. ડેનિયલ જેન્સના શબ્દોમાં કહ્યું તો આ જાડુંમોટું લિપ્યંતર (Broad transcription) છે. અર્થાત્ આના ધ્વનિઘટકાત્મક લિપ્યંતરમાં (Phonemic transcription)માં ફેરફારનો અવકાશ રહેલો છે.

૩. આ જાડામોટા લિપ્યંતરમાં ગુજરાતી લિપિનો ઉપયોગ કર્યો હોવાથી ગુજરાતીના ધ્વનિઘટકોને દર્શાવનાર જે તે ચિત્રરૂપ (Grapheme) જ્યારે ગરાસિયા બોલી માટે પણ પ્રયોજતું હોય ત્યારે બંનેના ધ્વનિ ઘટકોમાં શો તફાવત છે તેની નોંધ અનિવાર્ય બને છે. આથી આ શબ્દાવલિમાંના જાડામોટા લિપ્યંતરિત (Broadly transcribed) ધ્વનિઘટકો ગુજરાતીના જે તે ઘટકોથી કઈ રીતે ભિન્ન છે તે અમે નોંધીએ છીએ.

સ્વરો :

ઈ. ગરાસિયામાં ઈ/ઈ એવાં બે ઘટક જણાય છે. તેથી ઉચ્ચ માટે ઈ અને નિમ્ન માટે ઈ એવાં જે ગુજરાતીમાં પ્રચલિત છે તે લિપિચિત્રો અમે યોજ્યાં છે. વ્યંજનોની સાથે આ સ્વરો આવે ત્યારે તેની યુતિ ગુજરાતીની જેમ જ કરવાની છે. ઉચ્ચ ઈનું ઉચ્ચારણ ગુજરાતી ઈ ને મળતું કરવાનું છે; પરંતુ નિમ્ન ઈનું ઉચ્ચારણ ગુજરાતી ઈ અને એ ના ઉચ્ચારણની વચ્ચેનું છે. ઉ. ત. કટી સ્ત્રી. (બ. વ.) ઘાંટીઓ; પરંતુ કટિ સ્ત્રી. ઘાંટી.

ઉ. તેવું જ ઉ/ઊ વિષે. ઊ નું ઉચ્ચારણ ગુજરાતીના સામાન્ય 'ઉ' જેવું કરવાનું છે, પરંતુ ઉ નું ઉચ્ચારણ ગુજરાતીના ઉ અને ઓ ના ઉચ્ચારણની વચ્ચેનું છે. ઉ. ત. ગૂર્જૂ ન. ગૂમડું; પરંતુ ગુદો પુ. ગોધો.

ઐ/ઔ. વિવૃત્ત ઉચ્ચારણ માટે ગુજરાતીમાં પ્રચલિત 'ૐ' નિશાની જ પ્રયોજી છે. ઉ. ત. દેર ન. દર (પ્રાણીઓનું), દોન ન. દાન. બાકીના સ્વર-ઘટકોનું ઉચ્ચારણ ગુજરાતીના જે તે સ્વરઘટકોની લગભગ સમાન થતું હોઈ, અમે તેની વિગતમાં જવાનું ટાળ્યું છે. શિષ્ટમાન્ય (Standard) ગુજરાતીના - અ - નો આ બોલીમાં - ઐ - થવાની ઘટના ઊડીને આંખે વળગે તેવી છે. ઉ. ત. ગુજ. હળ > ગરા. ઐળ, ગુજ. પિત્તાળ > ગરા. પિત્તેળ, ગુજ. બાબત > ગરા. બાબેત વગેરે.

વ્યંજનો :

ચ. ગરા. ચ નું ઉચ્ચારણ મરાઠી શબ્દ 'ચટણી'માંના 'ચ' જેવું છે. ગુજરાતી ભાષકને આ ઉચ્ચારણ નવું છે. એ ભેદ ચ ની નીચે નુકતો મૂકીને એટલે કે 'ચ'થી દર્શાવેલ છે. ઉ. ત. ચૂલો પુ. ચૂલો.

ગુજરાતીના ચ, છ બંનેનો ગરા.માં બહુધા સ અને ક્વચિત્ ચ થાય છે. ઉ. ત. ગુજ. ચૂનો > ગરા. સુનો, ગુજ. છોકરા > ગરા. સુરા; ગુજ. ચપટું > ગરા. ચપટૂ, ગુજ. છરી > ગરા. ચરિ વગેરે.

જ. આજું જ અને છે જ વિષે. 'જ' નું ઉચ્ચારણ પણ મરાઠીના 'જાલા' માંના જ જેવું છે. ગુજરાતી ભાષકને આ ઉચ્ચારણ નવું છે. આ ભેદ 'જ'ની નીચે નુકતો મૂકીને એટલે કે 'જ' વડે દર્શાવ્યો છે. ઉ. ત. જાડો પુ. આડો.

ડ. ગુજરાતી 'ડ'થી જુદું ઉચ્ચારણ સૂચવવા માટે 'ડ' નિશાની યોજી છે. આનું ઉચ્ચારણ ગુજરાતી શબ્દ 'ઝાડ' માંના 'ડ' જેવું કરવું.

સ. ગુજરાતી 'સ'થી જુદું ઉચ્ચારણ સૂચવવા માટે 'સ'ની નિશાની યોજી છે. આનું ઉચ્ચારણ ગુજરાતી 'પૌસો'માંના સ નું સુરતી ઉચ્ચારણ થાય છે તેવું કરવું. ઉ. ત. ગુજ. સાકર પરંતુ ગરા. સાકર.

ઝ. શિષ્ટમાન્ય (Standard) ગુજરાતીમાંના મહાપ્રાણ સઘોષનો ગરા.માં બહુધા અલ્પ પ્રાણ-અઘોષ અને ક્વચિત્ અલ્પપ્રાણ સઘોષ થાય છે. ઉ. ત. ગુજ. ધનેડું > ગરા. ઠેનેરુ, પરંતુ ગુજ. ગઘેડું > ગરા. ગદેડું, ગુજ. ઘંટી > ગરા. કટિ, ગુજ. ઢોલ > ગરા. ટોલ, ગુજ. ભલું > ગરા. પલૂ વગેરે.

પ. ગુજરાતીમાંના સાનુસ્વાર શબ્દો ગરા.માં બહુધા નિરનુસ્વાર ઉચ્ચારાય છે. ઉ. ત. ગુજ. કંકુ > ગરા. કકૂ, ગુજ. નીચું > ગરા. નીસૂ

દ. હ ની આદિસ્થાનમાં ઘણુખરું અનુપસ્થિતિ છે. અને આદિસ્થાનના ગુજ. હ - ગરા.મા બહુધા અ - બને છે. ઉ. ત. ગુજ. હરાણ > ગરા. આણૂ, ગુજ. હથેળિ > ગરા. અથેળિ, ગુજ. હાથી > ગરા. આથિ વગેરે.

ગુજરાતીની સરખામણીએ, અહીં આપેલી ગરાસિયા બોલીની શબ્દાવલિ પરથી તરી આવતાં આ મુખ્ય મુખ્ય ભેદક લક્ષણો છે. વિશેષ સામગ્રીની સંપ્રાપ્તિ આ અંગે વિશેષ વિચાર કરવા પ્રેરશે. શબ્દાવલિમાંના, મધ્યમાં વ્યંજન હોય તેવા વર્ણોને તે જ રીતે દાખવતા શબ્દોને આના ઉદાહરણ તરીકે લઈ શકાય. દા. ત. ગુજરાતીમાં 'હલકું' તરીકે ઉચ્ચારાતો શબ્દ 'હલકું' તરીકે લખાતો હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષકનું ચિત્તંત્ર આ ઉચ્ચારણને પામી જાય છે. આ શબ્દાવલિમાં આ પ્રકારના શબ્દોને સસ્વર લખ્યા નથી તેનું કારણ એ છે કે ગરાસિયાભાષકનું ચિત્તંત્ર આવો પડઘો પાડે છે કે કેમ તેની ચોકસાઈ કરવાની હજુ બાકી છે. તે ચોકસાઈ થયા પછીથી તે ભાષાના તંત્રમાં અન્ય રીતે બાધક ન હોય તો આ પ્રકારના શબ્દોને સસ્વર લખી શકાય. દા. ત. હલકૂ વિ.ને 'હલકૂ' તરીકે લખી શકાય. ગુજરાતી લિપિથી ટેવાયેલી આંખને, આમ થાય તો, ગુજરાતી લિપિને જોવાની નવી ટેવ પાડવાની રહે નહીં. હવે પછી આ શબ્દાવલિને આ દૃષ્ટિએ પણ જોવાનો ખ્યાલ છે.

પ્રસ્નુત શબ્દાવલિ ગુજરાતની આ અદિવાસી જાતિને સમજવામાં સહેજ પણ ઉપયોગી નીવડશે તો મારો આ નમ્ર પ્રયાસ લેખે લાગ્યાનો મને સંતોષ થશે.

શાન્તિભાઈ આચાર્ય

Documentation Centre,
Tribal Research & Training Institute,
Gujarat Vidyapeeth, Gandhinagar-380014,
CL. No.
Book No. Acc. No.

અ

અગાઠ ન. પુરુષનું મરણોત્તર સ્મારક
 અગારો પુ. અંગારો; છાણાં, લાકડાં આદિનો
 સળગતો કકડો
 અગાસુ ન. આકાશ
 અગાસુજૂ ન. વિમાન
 અગૂઠો પુ. અંગૂઠો
 અગુડુ વિ. વાંકું ઊભેલું
 અરચા સ્ત્રી. હત્યા
 અરચાર પુ. હથિયાર
 અજૂ અ. હજુ
 અજૂર ન અજૂર સ્ત્રી. વિવેકભર્યું સંબોધન
 દર્શાવવા વપરાતો શબ્દ
 અજૂર વિ. અગિયાર
 અજૂ ન. હૈયું
 અજગેર ન અજગેર પુ. અજગર
 અજવાળૂ ન અજૂઆળૂ ન. અજવાળું
 અટકેળ સ્ત્રી. અટકળ
 અડૂણિ સ્ત્રી. ઈંટોણી
 અડૂણુ ન. તૂટેલી-ફાટેલી ઈંટોણી માટે
 વપરાતો શબ્દ
 અડખ સ્ત્રી. અટક, અવટંક
 અડદ પુ. (બ. વ.) કાળા દાણાવાળું એક
 અનાજ, કઠોળ
 અડી વિ. અઢી
 અડેજૂ ન. શિયાળામાં તાપવા માટે બના-
 વેલી એક પ્રકારની સગડી

અડખેથ સ્ત્રી. અડખેથ, લપાટ
 અડસેણુ સ્ત્રી. અડચણ
 અણુ ન. હરણ
 અત્રાકંભાંચ અ. એટલામાં
 અત્રૂ વિ. આટલું
 અત્રૂસ વિ. આટલું જ
 અત્રેક અ. અહીં સુધી
 અથમ્બૂ ન. સાંજ
 અથમણુ ન. આથમણું, પશ્ચિમ દિશા
 અથુડિ સ્ત્રી. હથોડી
 -ડો પુ. હથોડો (૨) હાથનું ચાંગળું
 અથૂઆર ન. હથિયાર
 અથેવથે અ. ? અહીંતહીં
 અથેળિ સ્ત્રી. હથેળી
 અદારૂ ન. અંધારું
 અદાવેત સ્ત્રી. અદાવત
 અદેલી સ્ત્રી. અધેલી, આડ આનીનો સિક્કો
 અદોળજૂ પુ. અધોળિયો, એટલા વજનનું
 કાટલું
 અદર અ. અધર
 અદણુ પુ. અર્ધો માણ
 અદ્રાત સ્ત્રી. અર્ધ રાત્રિ
 અદ્દેસે અ. અધવચ્ચ
 અનાજ ન અનાસે ન. અનાજ
 અનૂરૂ ન. સીતાઈળ
 અન્જીર ન. એન્જિન

અપારુ પુ. ઉપવાસ
અમાં સર્વ. અમે
અમાંય સર્વ. અમને
અમારુ અમારૂ સર્વ. અમારું
અમાંહ સ્ત્રી. અમાસ
અરથૂ વિ. અકારણ, અમરથું
અરખ પુ. હર્ષ, હરખ
અરાંમી વિ. હરામી
અરાજ વિ. હરાજ, લિલામ કરેલું
અરાડ અડાર વિ. અઠાર
અરાડૂ વિ. હરાયું (ઠાર)
અરે અ. વિસ્મયસૂચક શબ્દ
અર્જિ સ્ત્રી. અરજ
અર્દુ અરદ વિ. અર્ધું
અલણું વિ. મીઠા વગરનું

અહરૂ વિ. હલકું
અલિખ સ્ત્રી. હેડકી
અલ્લો પુ. હલ્લો, હુમલો
અવાડા પુ. (ખ. વ.)? વ્યર્થ મહેનત
અવાડો પુ. ઠોરને પીવાનું પાણી સંગ્રહ કરવા માટેનો કુંડ (ર) નીંભાડો
અવ્તાર પુ. અવતાર
અસલ વિ. સારું, મનનું
અસાગિનૂ અ. એકાએક, અચાનક
અસીક વિ. જરાક, થોડુંક
અરડી વિ. નિર્જન
અસ્તરી સ્ત્રી. ખાયડી
અસ્તરુ પુ. અસ્ત્રો, સન્નિયો
અહારી સ્ત્રી. લીલોની એક અટક
અહક પુ. હક
અળગ વિ. અલગ, જુદું

આ

આંગળી સ્ત્રી. (ખ. વ.) આંગળીઓ
આંઠું વિ. આણનમ
આંતરૂ ન. આંતરડું
આંતરાં ન. (ખ. વ.) આંતરડાં
આંસૂઆં અંડીસાં ન. (ખ. વ.) આંસુડાં
આકો પુ. હાકો, વાથ આદિ પ્રાણીઓના શિકાર માટેનો રીડિયો
આકસર અસ્કર પુ. (ખ. વ.) અક્ષર
આખૂ વિ. આખું
આગ સ્ત્રી. આગ, અગ્નિ
આગળ અ. આગળ
આગ્ને અ આગ્નિકંને પુ. આગિયો

આજ અ. આજ
આજર વિ. હાજર
આજૂબાજૂ અ. આજુબાજુ
આટકું ન. હાડકું
આટિડ સ્ત્રી. હાટડી
આઠ વિ. આઠ
આ'ડ અ. તરફ, બાજુ
આડાડોડા વિ. ? ગમે તેમ કરીને
આતો પુ. ખાપ
આથિ પુ. હાથી
આઘી પુ. આઘમી, માણસ

આન્હળૂ વિ. અંધ, આંધળું
આપડાં ? સર્વ. આપણે
આપરૂ સ્ત્રી. આખરૂ
આખિલ સ્ત્રી. આંખલીનું ઝાડ
આય સ્ત્રી. મા, બા

આઠેત સ્ત્રી. આવડત
આસા સ્ત્રી. આશા
આસરો પુ. આશરો, આશ્રય
આણેસ સ્ત્રી. આળસ
આણસૂ વિ. આળસુ

ઈ

ઈમાન પુ. ઈમાન, ભરોંસો

ઈ

ઈકૂસ વિ. એક જ
ઈખ સ્ત્રી. સંભાળ અંગેની ચિંતા
ઈરચો પુ. હીચકો
ઈટ સ્ત્રી. ઈટ
ઈઠાળૂ વિ. ઐહું, અથહું
ઈઠૂ વિ. ઐહું, અથહું

ઈકૂ ન. ઈહું
ઈમૂસ અ. ખાલી, અમરતું
ઈમે અ. એમ
-સ અ. એમ જ
ઈસાખ પુ. હિસાખ
ઈશ્વર પુ. ઈશ્વર, પ્રભુ

ઉ

ઉજર ન. પેટ

ઉન સ્ત્રી. બન

ઊ

ઊક અ ઊક્ક' સ્ત્રી. શિકાર વખતે સળગાવવામાં આવતી મશાલ
ઊકેડો પુ. ઉકરડો
ઊગ સ્ત્રી. બંધ
ઊગમણૂ વિ. પૂર્વ દિશાનું

ઊગાડ પુ. ઉઘાડ, આકાશનું ખુલ્લું થવું તે
ઊજાડ વિ. ઉજાડ, વેરાન
ઊજૂડ વિ. ઊજળું, ઉજવળ
ઊજોડ વિ. જુઓ 'ઊજૂડ'
ઊજેરડ વિ. જુઓ 'ઊજૂડ'

ઊટ પુ. ઊટ
 ઊટ્ટ પુ. જુઓ 'ઊટ'
 ઊટ્ટુ વિ. ઊંડું
 ઊણુ વિ. ઊણું, કમ, વિનાનું
 ઊણિન સ્ત્રી. ઓઠણી
 ઊતાવણ સ્ત્રી. ઉતાવળ
 ઊતરણુ ~ ઊતરેણુ સ્ત્રી. ઉત્તરાયણ
 ઊઠાર વિ. ઉધાર
 ઊઠૂ વિ. ઊંધું, ઊલટું
 ઊનૂ વિ. ઊનું, ગરમ
 ઊપેજ સ્ત્રી. ઉપજ, પાકની આવક
 ઊપણુ વિ. ઉપરનું
 ઊકરૂ વિ. ઉત્તર તરફનું ?

ઊખાડજી ન. ઉખાડિયું, સળગતું લાકડું
 ઊખૂ વિ. ઊભું રહેલું
 ઊચ્ચો વિ. વગર પીધેલો
 ઊલેક સ્ત્રી. ઊલટી
 ઊલેખ સ્ત્રી. જુઓ 'ઊલેક'
 ઊલેચડ ન. હુલ્લડ
 ઊસાઈ સ્ત્રી. ઊંચાઈ
 ઊસાટ પુ. ઉચાટ, ફિકર
 ઊસીનૂ વિ. ઉછીનું, પાછું આપવાની શરતે લીધેલું
 ઊસૂ વિ. ઓછું
 ઊસૂનીસૂ વિ. ઊચુંનીચું
 ઊસો પુ. ઉત્સવ
 ઊહીકૂ ન. ઓશીકું

એ

એહાં અ. આહીંથી
 એકાહણુ ન. એકટાણું
 એકિસાતે અ. એકસાથ, હળીમળીને
 એકટૂ ~ એકટૂ વિ. એકટું
 એકદમ અ. તરત, એકદમ
 એકલુ વિ. એકાકી, એકલું

એકસાત અ. જુઓ 'એકિસાતે'
 એટકૂ વિ. જુઓ 'એકટૂ'
 એખ સ્ત્રી. આભડછેટ, કલંક
 એલમ પુ. ઇનામ
 એવાં અ. હમણાં
 એવુ વિ. આવું

ઓ

ઓ

ઓખેદ ન. ઓખધ
 ઓડકાર પું. ઓડકાર
 ઓટલો પુ. ઓટલો
 ઓઠ પુ. હોઠ
 ઓણુ અ. ઓણ, આ વર્ષે

ઓહમ પુ. હોમ, યજ્ઞ
 ઓરુ પુ. અનાજનો ઢગલો
 ઓહળ સ્ત્રી. પંક્તિ, હાર
 ઓળગણો પુ. ભંગી

ઓ

ઓખ સ્ત્રી. ઓખ

ક

કઈ વિ. કંઈ, અમુક
 કઈક વિ. કંઈક, કેટલાય
 કઊવેસ સ્ત્રી. કૂચ, એક વનસ્પતિ
 કકૂ ન. કંકુ, કુમકુમ
 કકૂનૂ વિ. નવશેકું, સહેજ ગરમ
 કકરી વિ. ખરખચડી
 કગરો વિ. કામચોર ?
 કળ્લો પુ. કળિયો, ઝગડો
 કળિળ વિ. નિર્જન (વાર્તા, ગીત આદિમાં ઉપયોગ)
 કટિ સ્ત્રી. ધંટી
 કટોરા પુ. (બ. વ.) ધુન્નરી ?
 કટકો પુ. કટકો, ટુકડો
 કડાય સ્ત્રી. કડાઈ
 કડુ પુ. કોળી (ધાસની)
 કડજીલો પુ. કડિયો
 કડતર ? સ્ત્રી. કળતર
 કડવૂ વિ. કડવું
 કણુ સર્વ. કોઈ
 કણોરાયલો પુ. ગ્રહણ વખતે કરવામાં આવતી કિકિયારી
 કણિઠ સ્ત્રી. કંઠી
 કથરોટ સ્ત્રી. કથરોટ
 કદાખ અ. કદાચ
 કદાસ અ. જુઓ 'કદાખ'

કદુઈ પુ. કંદોઈ (ભાગ્યે જ વપરાય છે.)
 કદુરો પુ. કંદોરો, એક આભૂષણ
 કપાહ પુ. કપાસ
 કપાળ ન. કપાળ, માથાનો આગળનો ભાગ
 કપણી સ્ત્રી. કમ્પની (અં), ટુકડી
 કખાડૂ ન. ઝૂંપડા અંગેનો સરંભ
 કખાડૂ ન. કખાડ, ખારણું
 કમ્પતી વિ. ઓછું
 કરાંટચ્યાં ન. (બ. વ.) કપાસનાં ફૂંઠાં
 કરાંઠા ન. (બ. વ.) જુઓ 'કરાંટચ્યાં'
 કરોણલ્યો પુ. કરોળિયો
 કર્ગેટૂ ન. કાર્ચીડો, કાકીડો
 કર્વેત ~ કર્વેત સ્ત્રી. કરવત, લાકડાં વેરવાનું સાધન
 કલાળ પુ. કલાલ, દારૂ વેચનાર
 કલેળૂ ન. તાવડી, રોટલા રોકવા માટેનું માટીનું એક વાસણ
 કસર ~ કસૂર પુ. વાંક, દોષ ?
 કસોટો પુ. કઠોટો
 કચરો પુ. કચરો
 કસૂબલ વિ. કસુંબલ, કસુંબી રંગનું
 કસોળ વિ. કુશળ
 -જેમ વિ. આરોગ્યવાળું
 કળાંત્રી સ્ત્રી. કલગી
 કળેકળે અ. ધીરેધીરે

કાળગ ~ કાળગ પુ. કળિયુગ
કાલેર ન. જમીન મહેસૂલ નક્કી કરવાની
એક પદ્ધતિ, વાગ્યા પેટે આપવામાં
આવતો નિયત ભાગ
કાલિ સ્ત્રી. કળસી, અનાજ અંગેનું એકમાપ
કાંખ સ્ત્રી. કાખ, બગલ
કાંટો પુ. (૧) બાવળ આદિ વૃક્ષની શૂળ
(૨) ત્રાજવું (૩) નાકનું ધરેલું
કાંઠો ~ કાંઠો પુ. કાંઠો, કિનારો
કાંડુ ન. કાંડું
કાણી ન. ભુલકું
કાગડિ સ્ત્રી. નાની છોકરી, બાળકી
-ડો પુ. નાનો છોકરો
કાકડો પુ. કાકડો
કાગહ પુ. ન. ? કાગળ, પત્ર
કાગળ પુ. જુઓ 'કાગહ'
કાહટ પુ. ઘાટ, આકાર
કાટરચૂ ન. ફેતરું
કાટું ન. કાચું, દાડો
કાટડું પુ. કાંઠો, ઊંટ પર બેસવા માટેનું
લાકડાનું કાંઈ
કાઠું વિ. (૧) મજબૂત, શક્તિશાળી
(૨) અધરું (૩) લોભી
કાતેર સ્ત્રી કાતર
કાદેવ પુ. કાદવ, કીચડ
કાદો પુ. જુઓ 'કાદેવ'
કાણિ સ્ત્રી. કાપડું
કાણું ન. જુઓ 'કાણિ'
કાઠિ સ્ત્રી. કામડું, ધનુષ્ય
કાખારી પુ. કારભારી

કાસ પુ. આરસો
કાસૂપાકું વિ. કાચુંપાકું
કાસૂપોસૂ વિ. કાચુંપોચું
કાસતેલ ન. ધાસલેટ, ધાસતેલ
કાસો પુ. કાચબો
કાસિલ સ્ત્રી. કાચલી
કાળાં મળ્લાં પુ. (બ. વ.) મરી, તીખાં
કાળૂ વિ. કાળું
કાળજૂ ન. કાળજું
કાળ્યાર પુ. કાળિયાર, એક પ્રકારનું હરણ
કિટું ન. ઘેટું
કિટસૂ ન. જુઓ 'કિટું'
કિડિ સ્ત્રી. વાછરડી
-ડું પુ. વાછરડો
-ડું ન. વાછરડું
કિવૂ વિ. કેલું
કિહોર પુ. મોરનો ટહુકાર
કી ન. ધી
કીકિ સ્ત્રી. કીકી (આંખની)
કીનૂ સર્વ. કોનું
કીડી સ્ત્રી. કીડી, એક જંતુ
કીડ્યો પુ. ઠોર માટેના ખાદ્ય પદાર્થનો ઢગલો
કીમ અ. કેમ, શામાટે
કીરે અ. ક્યારે
કીરેક અ. ક્યારેક
કીલકારી સ્ત્રી. કિકિયારી
કુપ પુ. કપ
કૂએડ પુ. ધુવડ
કૂએડી સ્ત્રી. માણસને પીવાના પાણી માટે
નદી કે વહેણમાંથી ખોદેલો એક કાંટો,
વીરડો

કૂએર પુ. કુમાર, રાજકુમાર
કૂએરણુ સ્ત્રી. કુંવરી, રાજકુમારી
કૂઓ પુ. કૂવો
કૂકંડુ પુ. ધૂમટો, લાજ
કૂકંડો પુ. કૂકડો
કૂગરી સ્ત્રી. (બ. વ.) (૧) ધૂંધરી (ચાંદી
વ. ની) (૨) મકાઈ અને/અથવા ચણા
પલાળીને, બાકીને બનાવાતી એક વાનગી
કૂગરો પુ. ધૂંધરો (બાળકને રમવાનો)
કૂગસા ન. (બ. વ.) ડાંગરનાં ફેતરાં
કૂચૂ ન. મધમાખી સિવાયની એક પ્રકારની
માખી દ્વારા તૈયાર થયેલું મધ
કૂટ વિ. નહોર, નીંભર
કૂટેલ વિ. જુઓ 'કૂટ'
કૂટકુ પુ. જુઓ 'કૂકંડુ'
કૂઠિ સ્ત્રી. કોઠી
કૂઠિ સ્ત્રી. કુંડી
કૂડુ પુ. નગારું
કૂડિલ સ્ત્રી. કુંડલી (૨) કોસનો એક ભાગ
કૂળાખફોર પુ. (બ. વ.) સવાર અને
મધ્યાહ્ન વચ્ચેનો સમય
કૂહો વિ. કપટવાળો (૨) પુ. મોટી કુંડી ?
કૂણી સ્ત્રી (૧) કોણી (૨) વિ. મૃદુ, કોમળ
કૂથિળ સ્ત્રી કોથળી
કુણિડ સ્ત્રી. ફળિયામાં ઘેટાં બકરાં આદિના
રક્ષણાર્થે કરવામાં આવતી વાડ ? (૨) છોડ-
ના રક્ષણાર્થે વાંસમાંથી ગૂંથીને બનાવેલી વાડ
કૂળિ સ્ત્રી. મકાનની આગળના ભાગમાંની
ટેકાડપ થાંભલી
કૂરાડ પુ. ભૂવો, મેલી વિદ્યા બાણનારો માણસ ?
કૂસિ સ્ત્રી. કૂંચી, ચાવી

કે અ. કે, અથવા
કેડ પુ. ? કળણ, ખૂંચી જવાય તેવા કાદવ-
વાળી જગ્યા
કેડજૂ ન. બાળકની કમરે વીંટાળવામાં
આવતો (લંગોટી અર્થેનો) દોરો
કેણુ પુ. કાચો વાંસ ?
કેત સ્ત્રી. કહેવત
કેદ સ્ત્રી. કેદ, જેલ
કેચળ સ્ત્રી. કેળ, કદળીવૃક્ષ
કેર ન. ધર
કેરિ સ્ત્રી. કેરી, આંખાનું ફળ
કેવત સ્ત્રી. જુઓ 'કેત'
કેહા અ. કયાંથી
કોઆદ્રીલૂ વિ. આળસુ, સુસ્ત ?
કોકાટૂ વિ. બેડોળ
કોગણ્યૂ ન. (૧) કોગળિયું નામનો રોગ
(૨) બાળકને માટેનું, ખાસ કરીને માતા
વડે ઉચ્ચારાતું, ઠપકાનું વેણ
કોગળો પુ. કોગળો
કોઘળુ પુ. ઘોઘરો (૨) ગળું
કોટ પુ. (૧) કિલ્લો (૨) એ નામનું વસ્ત્ર
કોટિડ સ્ત્રી. ખોલી, ચોરડી
કોઠિ સ્ત્રી. કોઠી, અનાજ ભરવા માટેનું
માટી, વાંસ વગેરેમાંથી બનાવેલું એક સાધન
કોઠિલ સ્ત્રી. નાની કોઠી ?
કોડી સ્ત્રી. કોડી
કોમાનીતૂ વિ. અણમાનીતું
કોરરો પુ. (૧) પોરો, પાણીમાંનો એક સૂક્ષ્મ
જીવ
કોર સ્ત્રી. કિનારી (૨) બાજુ
કોરટ ~ કોરેટ સ્ત્રી. અદાલત

કોહિટ પુ. ? બળદને બાંધવાનો ધૂધરા ચોંટાડ-
વામાં આવે છે તે પટ્ટો
કોહો પુ. ઘોડો
કોટવૂ ન. ગળાનો આગળનો ભાગ
કોઠવૂ ન. જુઓ 'કોટવૂ'
કોણિ સ્ત્રી. ધાણી
કોન પુ. કાન

કોમ ન. કામ
કોમ્બેળ સ્ત્રી. ધાબળી
કોમ્બો પુ. કામળો, બિનનો ધાબળો
કયાં અ. કયાં
કયાડો પુ. કયારો
કવારો પુ. કુંવારો

ખ

ખખો પુ. ઠોરને ખાવા માટેનું પાંદડાં આદિ
સાથેનું ભેગું કરેલું સૂકું ઘાસ
ખટકો પુ. ચિંતા
ખડખૂજ ન. તરખૂજ
ખડખૂજૂ ન. જુઓ 'ખડખૂજ'
ખડખૂસ ન. જુઓ 'ખડખૂજ'
ખણહો પુ. સાવધાની
ખતનુ વિ. (૧) ખરાબ (૨) જુગુપ્સક
ખદેડો પુ. ઠોર ચાલવાથી ખરીઆંટા પડી
ગયાં હોય તેવી ખેતરાદિની જમીન
ખપ પુ. ખપ, ઉપયોગ
ખપટો પુ. ખપાટ, વાંસની ચીપ
ખપેડો પુ. તવેથો
ખખર સ્ત્રી. ખખર, નાણ
ખખો પુ. ખભો
ખખીસ ન. ખખીસ, પહેરણ
ખખાંટા પુ. (ખ. વ.) કપાસનાં ફૂંટાં
ખખાંડો પુ. (ખ. વ.) જુઓ 'ખખાંટા'
ખખાસ ? ન. ખચં
ખહલૂ ન. પાકની અંદર બિગી નીકળેલું ઘાસ
ખળૂ ન. ખળું

ખાંડ સ્ત્રી. ખાંડ
ખાંદ પુ. કંધો (વિશેષ કરીને પ્રાણીઓનો)
ખાગહો ન. (ખ. વ.) સૂકાં પાંદડાંનો ઢગલો
ખાટૂ વિ. (૧) ખાટું (૨) ન. કઠી
ખાટલુ પુ. ખાટલો
ખાડુ પુ. ખાડો
ખાત્રિ સ્ત્રી. ખાતરી
ખાટ્ટુ પુ. બાંધ્યા વગરનો નાનો ફૂવો
ખાણડલૂ વિ. ભાંગેલા શીંગડાવાળું; ખાંડુ
ખાણિડ સ્ત્રી. ઢોલની દાંડી
ખારો પુ. ખારાશવાળી જમીન
ખાલ સ્ત્રી. ખાલ, ચામડી
ખાલીપીલી અ. વિના કારણ, હેતુ વગર
ખાવા ન. ભોજન, ખાણું
ખાસડા પુ. (ખ. વ.) જોડા, પગરખાં
ખિહ સ્ત્રી. ધૂળ, રજ
ખીટિ ન. અશિષ્ટ હાસ્ય
ખીટી સ્ત્રી. ખીંટી
ખીંર પુ. ? મકાઈના બહા દળેલા લોટની
દૂધ સાથે ભેળવીને બનાવેલી એક વાનગી

ખીલાડી પુ. ખેલાડી
ખુડીલૂ વિ. અળવીતરું
ખુઓ પુ. ખોખો
ખુરાક પુ. (૧) ખોરાક (૨) પૌષ્ટિક વાનગી
ખુલૂ ન. (૧) શિયાળુ પાકના સંરક્ષણ વખતે
દંડી આદિથી બચવા બનાવેલી એથ
(૨) નાનું સૂંપડું (૩) ગધેડું
ખૂટિ સ્ત્રી. ખીંટી
ખૂણો પુ. ખૂણો
ખૂમણનાં પુ. (ખ. વ.) ચાળા
ખૂલાસો પુ. (૧) સ્પષ્ટીકરણ (૨) છૂટકો,
ફેસલો

ખેખૂ ન. એક પ્રાણી
ખેપ સ્ત્રી. ખેપ, ફેરા
ખેસૂ સ્ત્રી. ખસ, એક રોગ
ખોટ સ્ત્રી. (૧) ખોટ (૨) દોષ
ખોડ સ્ત્રી. ખોડ
ખોડીખાજૂ ન. ખોડીખાટું
ખોળ સ્ત્રી. ખોળ
ખોળેતર વિ. ખોળાનું, દત્તક
ખોળો પુ. ખોળો
ખોળદૂ ન. ખોળિયું
ખ્યાલ પુ. ખ્યાલ

ગ

ગજખ પુ. (૧) જીલમ, હાહાકાર (૨) આશ્ચર્ય
સૂચક શબ્દ
ગઝી પુ. (ખ. વ.) ઘઉં
ગટરચુ વિ. ઠીંગણું
ગડાં વિ. (ખ. વ.) ઘરડાં
ગડલેજાં અ. ? ઘુંટણભર
ગડ પુ. ધુમાડો
ગડહૂ ન. એક પ્રકારનો સાપ
ગણુ ન. ગ્રહણ
ગણુ વિ. ઘણું
ગણેસુ પુ. ગણેશ, એક દેવ
ગણેતરી સ્ત્રી. ગણતરી
ગણૂ ન. ઘરેણું
ગદેડો પુ. ગધેડો
ગનો પુ. ગુનો
ગનૂ ન. ગળણું

ગખ સ્ત્રી. ગખ, ખોટી વાત
-પુ ન. જુઓ 'ગખ'
ગરાગ પુ. ? ગ્રાહક
ગરૂ પુ. ગુરુ
ગલાખ ન. ગુલાખ
ગણદૂ વિ. ગળ્યું
ગાંઠ સ્ત્રી. ગાંઠ, ગ્રંથિ
ગાંડુ પુ. ગાંડો
ગાઝી મુ. ગાઝ, લગભગ દોઢ માર્દલનું અંતર
ગાડિ સ્ત્રી. ગાડી
ગાજેચડ સ્ત્રી. ગરદન
ગાર સ્ત્રી. છાણમાટીનું લીંપણ
ગારુ પુ. (૧) ફૂવો ગાળતી વખતે તેમાંથી
કાઢવામાં આવતી માટી (૨) નળિયાં બના-
વવા માટેનો ગારો (૩) મકાન ચણવામાં
પૂરવામાં આવતી માટી
ગાળ સ્ત્રી. ગાળ, અપશબ્દ

ગીર પુ. પાકમાં થતો એક રોગ
 ગુઆળ પુ. ગોવાળ
 ગુદો પુ. ગોધો
 ગુફેણ સ્ત્રી. ગોફણ
 ગુલો પુ. સેવક, ચાકર
 ગુળ પુ. ગોળ
 ગૂનો પુ. જુઓ 'ગનો'

ગૂપડું ન. ગૂમડું
 ગોટરચો પુ. ગોઠિયો
 ગોદડું ન. ગોદડું
 ગોળી સ્ત્રી. ગોળી
 ગોર જો પુ. પક્ષીનો માળો
 ગોંજો પુ. ગાંજો, તમાકુ
 ગોમ ન. ગામ

ઘ

ડ

ચ

ચ

ચંડીડું ન. ચવડું, હળનો એક ભાગ
 ચંકિલ સ્ત્રી. ચકલી
 ચંત્ર વિ. વિદ્યમાન (૨) નહર
 ચંદાણિ સ્ત્રી. (૧) ચાંદની (૨) અજવાળિયું
 ચંડીતૂ વિ. ચઢિયાતું
 ચંપૂ વિ. ચપટું
 ચંચિત સ્ત્રી. ચીમની
 ચંલાક વિ. ચાલાક
 ચંકર અ. (૧) ચોપાસ, ચારે તરફ
 (૨) સ્ત્રી. ધુમરડી, ચક્ર
 ચંચિ સ્ત્રી. છરી
 ચંલમ સ્ત્રી. ચલમ, ચુંગી
 ચંલિ સ્ત્રી. માટલામાંથી પાણી કાઢવા
 માટેની નાની ફૂલડી
 ચંદિ સ્ત્રી. (૧) ચાંદી, રૂપું (૨) એ નામનો
 એક રોગ

ચાંડુ પુ. ચાંદો, ચંદ્ર
 ચા^૬ પુ. (૧) ચા (૨) સ્ત્રી. છાશ
 ચાકુ પુ. ચાક, ચખ્ખુ
 ચાકિ સ્ત્રી. ચાકરી
 ચાટૂઓ પુ. ચાટૂઓ, લાકડાની મોટી કડછી
 ચાડિ સ્ત્રી. ચાડી, ચુગલી
 ચાણિન સ્ત્રી. ચાળણી
 ચાણનો પુ. રેતી વગેરે ચાળવાનો ચાળણો
 ચાનૂ વિ. છાનું, ગુપ્ત
 ચાપિ સ્ત્રી. સાકી, ચલમ પીતાં છેડે રખાતો
 ઝીણા કપડાનો કકડો
 ચાખૂખ પુ. ચાખુક
 ચારણુ પુ. છાયો, પડછાયો
 ચારુ પુ. ચારો
 ચાલેર સ્ત્રી. એક પ્રકારની ગાય
 ચાવિણુ સ્ત્રી. છાવણી

૧૦

ચાળાં? પુ. (બ. વ.) ચાળા
 ચાળેણુ ન. ચાળણ, લોટ ચાળતાં, શેષ-
 રહેલ ફેતરાં વગેરેનો કચરો
 ચિતવિણુ સ્ત્રી. ચેતવણી
 ચીકલુ ન. છિદ્ર
 ચીનાણૂ વિ. છિનાળું
 ચીખૂ વિ. (૧) ભાંગેલું (૨) ન. ઉપરથી-
 ભાંગી ગયું હોય તેવું માટલું
 ચીચિટ સ્ત્રી. ચીમટી
 ચુટી સ્ત્રી. ચોટી
 ચૂલો પુ. ચૂલો

ચેટે અ. દૂર, છેટે
 ચેરા પુ. ચહેરા
 ચેલુ પુ. ચેલો
 ચેલ્યો પુ. છેલ
 ચોકિ સ્ત્રી. ચાકી
 ચોંણુ ન. છાણું
 ચોંપ સ્ત્રી. ચોંપ, તકેદારી ભરી નજર
 ચોંમડું ન. ચામડું
 ચોંમડું ન. ચાંબડું
 ચોંહડો પુ. ચાસ, ખેડવા માટે પાડેલો હળનો
 લીટો

છ

જ

જગા સ્ત્રી. (૧) જમીન (૨) સ્થાન
 (૩) જગા
 જગડું પુ. અધડો, કળિયો
 જટ અ. જલદી, તરત
 જટકો પુ. (૧) ચાંચકો (૨) ધા
 જડકું પુ. અરડકો
 જણુ પુ. વ્યક્તિ
 જણાનૂ સર્વ. જેનું
 જનાવર ન. જનાવર, જનવર
 જનાવરૂ ન. જંગલી પશુપક્ષી
 જપિત સ્ત્રી. જપ્તી
 જખરૂ વિ. (૧) મોટું (૨) શક્તિશાળી
 જમ પુ. જમ, યમ
 જમિ સ્ત્રી. જમીન
 જમણુ વિ. ડાખાથી ઊલટું

જર્સણુ પુ. ફેલ્લો, અરેરા
 જલમ પુ. જન્મ
 જવાપ પુ. જવાબ
 જાડૂ વિ. જાડું
 જાડું? વિ. જાડું
 જાતરા સ્ત્રી. જાત્રા, જાતરા
 જાતરાણુ પુ. (બ. વ.) યાત્રાણુ, યાત્રિકો
 જાપટ સ્ત્રી, જાપટ
 જાપૂં ન. સંધ્યાવેળા
 જાળી સ્ત્રી. જાળ
 જામ સ્ત્રી. જામ
 જુકું ન. જોકું
 જુગી પુ. જોગી
 જુગેણુ સ્ત્રી. જોવેણ, સ્ત્રી જોગી

૧૧

જુદિ સ્ત્રી. ભેંસ
 જુડાત સ્ત્રી. પત્ની,
 જુડિ સ્ત્રી. ભેડી
 જુડીદાર પુ. ભેડીદાર, સાથી
 જુતરૂ ન. ભેતર
 જુર ન, ભેર, બળ
 જુવન્ગાત સ્ત્રી. જુવાન સ્ત્રી, જુવાનીમાં
 આવેલી
 જૂ સ્ત્રી. જૂ, લીખ
 જૂઆર સ્ત્રી. જુવાર, મકાઈ
 જૂખિર સ્ત્રી. ટોપલી
 જૂગિણુ સ્ત્રી. ભેગણી
 જૂઠું વિ. જુઠું, ખોટું

જૂપિડ સ્ત્રી. ઝૂંપડી
 જૂમખો પુ. ઝૂમખો
 જૂલાપ પુ. જુલાબ, રેચ
 જૂલિડ સ્ત્રી. ખમીસ
 જોરાવર વિ. ભેરાવર, બળવાન
 જોળિ સ્ત્રી. ઝોળી
 જજી (સર્વ) પુ. આ
 જજુડ સ્ત્રી. (૧) ભેડ (બળદ વગેરેની) (૨)
 ધાસનું બીડ
 જજૂ (સર્વ) સ્ત્રી. આ
 જજે (સર્વ) ન. આ
 જજૂસ (સર્વ) એ જ
 જ્યાંસૂડ અ. જ્યાં સુધી

જૂ.

જંગળ ન. જંગલ
 જાંખૂ વિ. ઝાંખું
 જાડ સ્ત્રી. ઝાળ, જ્યેાત
 જાડો પુ. ઝાડો
 જાપ પુ. (બ. વ.) જપ, ભપ
 જેર ન. ઝેર

જેરેતેરે અ. જ્યારે ત્યારે
 જોંણીતૂ વિ. ભણીતું
 જોંપો પુ. ઝાંપો
 જોન સ્ત્રી. ભન
 જોન્ગો પુ. ભનૈયો

ઝ

ઝટા સ્ત્રી. જટા
 ઝાડ ન. ઝાડ
 ઝૂઆર પુ. સલામ, વંદન
 ઝૂમૂ વિ. જુઠું

ઝૂંદેર સ્ત્રી. જંગલમાંથી ઘોંસરી સાથે બાંધીને
 લાવવામાં આવતી કાટમાળની વસ્તુઓ ?
 ઝોણુ વિ. જણું
 ઝેલ સ્ત્રી. ભેલ

ટ

ટકુરો પુ. ટંકો
 ટકરાટ સ્ત્રી. તકરાટ
 ટકરાટ સ્ત્રી. જુઓ 'ટકરાટ'
 ટગલૂ ન. ડગલું
 ટડાં ન. (બ. વ.) ઢોર
 ટડસુ ન. ઢોર
 ટંટો પુ. ટંટો, અધડો
 ટાંટચુ પુ. પગ, ટાંટિયો
 ટાટ ન. કંતાનનો ઢૂકડો
 ટાટૂ ન. બકરું
 ટાડ સ્ત્રી. ટાઢ, ઠંડી
 ટાડ ન. વિ. ટાઢું
 ટાપુ ન. ટીલાવાળું પથુ
 ટાપિર સ્ત્રી. ગાય (તુચ્છકારમાં)
 ટાપરુ ન. બળદ, વાછડો આદિ (તુચ્છ.)
 ટાલ સ્ત્રી. ઢાલ
 ટાલરુ પુ. (૧) ઢાલ (૨) ન. પથુનું મારણ
 ટાળ પુ. ઢાળ
 ટાળુ પુ. પ્રથા, રીતરિવાજ
 ટિકુ પુ. ખાદકામમાંનો માટીનો ટકરો

ટીલું વિ. ઢીલું
 ટીલૂ ન. ઢીલું
 ટીલૂં ન. બાળવા માટેના લાકડાનો ઢૂકડો
 ટીસણુ ન. સ્ટેશન
 ટીસોણુ ન. જુઓ 'ટીસણુ'
 ઢૂકારો પુ. ઢુંકારો (૨) ઢપકો ?
 ઢૂંકું વિ. ઢૂંકું
 ઢૂંકિ સ્ત્રી. એક પ્રકારની ઝૂંપડી
 ઢૂંસ સ્ત્રી. ટોચ
 ઢેકુ પુ. (૧) ઢેકો (૨) મદદ
 ઢેકૂ ન. ઘોડાનું બચ્ચું, બકરીનું બચ્ચું
 ઢેકૂં ન. ઢેકું
 ઢેમ પુ. સમય
 ઢેવ સ્ત્રી. ઢેવ, આદત
 ઢોટ સ્ત્રી. ઢૂટ
 ઢોલ પુ. ઢોલ
 ઢોલૂ ન. ઢોલો, મુંડો
 ઢોળૂ ન. ઢોળું, માનવોનો સમૂહ
 ઢોળો પુ. જુઓ 'ટોળૂ'
 ઢાંકિણુ સ્ત્રી. ઢાંકણી, પીન
 ઢાંકિણુ સ્ત્રી. ઢાંકણી

ઠ

ઠગાઈ વિ. ઠગાઈ
 ઠકું પુ. ઠકો, મશ્કરી
 ઠપકો પુ. ઠપકો
 ઠાકિં વિ. ઠાવકું
 ઠાર પુ. ઠાકળ, ઠાર
 ઠાલુ વિ. ઠાલું, ખાલી

ઠીખૂ ન. મરઘાંબતકાં માટે દાણા રાખવા
 પાત્ર
 ઠૂંકું ન. ઠૂંકું (ઝાડનું)
 ઠેક સ્ત્રી. ઠેક, છેક
 ઠેપ સ્ત્રી. ઠેસ, ઠોકર
 ઠેલિ સ્ત્રી. થેલી
 ઠોસો પુ. ઝાંકુર

ડકારી સ્ત્રી. ઓડકાર
 ડખ પુ. ડખ
 ડખુરુ પુ. શોર, ઘોંઘાટ
 ડગ્ગુ પુ. વરરાજ્યે પહેરવાનો નભો
 ડડ પુ. દંડ
 ડખુ પુ. (૧) ડખો (૨) હરાયું ઢોર પૂરી રાખવા માટેની ઓથ
 ડમચૂ ન. ડામચિયો, ગોદડાં વગેરે રાખવા માટેનું એક સાધન
 ડાંડળો પુ. પૂંછડું
 ડાકં પુ. હિમ
 ડાખુ પુ. દાખલો, દષ્ટાંત
 ડાગો પુ. પક્ષીઓ ઉડાડવા માટે ખેસવાનો ખેતરમાં ખાંધેલો માંચડો
 ડાખ ન. દર્ભ, એક ધાસ
 ડાખૂ વિ. ડાખું
 ડાચૂ ન. માટી ફટવા માટે વપરાતો લાકડાનો નાનો ટુકડો
 ડાચો વિ. ડાહ્યો
 ડાવૂ વિ. (૧) ડાહું (૨) ન. વૃદ્ધ, આદરણીય

ડાળિ સ્ત્રી. ડાળી
 ડીગિ સ્ત્રી. ગિલ્લી, મોય
 ડીગળૂ ન. લાકડાનો નડો ટુકડો
 ડીલ ન. શરીર
 ડુકડૂ ન. સામાન્ય કરતાં મોટું માછલું
 ડૂગરુ પુ. ડુંગર
 ડૂગિ સ્ત્રી. ડુંગળી
 ડૂડૂ પુ. ડોડો
 ડૂરૂ ન. પાણી ભરવા માટેનું માટીનું વાસણ (તુચ્છ.)
 ડેડિક સ્ત્રી. દેડકી
 ડેરૂ ન. દહેરું, મંદિર
 ડોટ સ્ત્રી. (૧) દોડ (૨) દડો
 ડોળ સ્ત્રી. (૧) ડોલ (૨) મહુડાનું ફળ
 ડોળસૂ ન. ડોલ (તુચ્છ.)
 ડાખ પુ. ડામ, ડાઠો
 ડામેચુ સ્ત્રી. હાલરું, ફંડા વગેરેમાંથી અનાજ છૂટું કરવા માટે તેને પાથરીને તે પર ચલાવવામાં આવતાં ગાડાંઓ વગેરેની ક્રિયા

તંચ સર્વ. તને
 તગદીર ન. તકદીર, નસીબ
 તલ સ્ત્રી. ધન
 તજા સ્ત્રી. ધન

તડકું પુ. તડકો
 તણાપૂકે અ. ત્યાર પછી
 તણાવાંહે અ. ત્યાર પછી
 તણિ અ. તેથી, તેટલા માટે

તતરેક અ. એટલામાં
 તડુ પુ. ધંધો
 તનેરૂ ન. ધનેડું, અનાજમાં પડતી એક છવાત
 તપિલૂ ન. તપેલું, એક વાસણ
 તખૂરુ પુ. તંખૂરો
 તપસા સ્ત્રી. તપશ્ચર્યા
 તમાં સર્વ. તમે
 તરિક સ્ત્રી. ધમકી
 તર સ્ત્રી. તરશ
 તરાંગૂ વિ. ત્રાંસું
 તરાંહૂ વિ. જુઓ 'તરાંગૂ'
 તરિ સ્ત્રી. તર (દૂધની)
 તરી વિ. ત્રીસ
 તરૂ પુ. ધ્રુવ
 તરૂઆર સ્ત્રી. તલવાર
 તરૂવાર સ્ત્રી. જુઓ 'તરૂઆર'
 તરે અ. ત્યારે
 તરેહૂ અ. ત્યારથી
 તરેડુ પુ. દરેડો
 તરેળ સ્ત્રી. (૧) કોસનો એક ભાગ
 તરિ સ્ત્રી. ધરતી
 તલી સ્ત્રી. (અ. વ.) ઝીણા તલ
 તવિ સ્ત્રી. તવી
 તવીણુ પુ. તવેથો
 તાંબું ન. તાંબું
 તાંબિડ સ્ત્રી. કળશિયો, લોટો
 તાકીત સ્ત્રી. તાકીદ, ત્વરા
 તાકુ પુ. તાકું, આળિયો
 તાકેત સ્ત્રી. તાકાત
 તાંગળો પુ. ધાંધલ, ઘોંઘાટ સહિતની દોડાદોડ

તાજૂ ન. ત્રાજું
 તાણુ વિ. તાણું, તપેલું
 તાપ પુ. તાપ
 તામારણ સ્ત્રી. ધમાચકડી
 તાવિડ સ્ત્રી. તાવડી (માટીની)
 તાવડો પુ. તાવડો (લોખંડનો)
 તાળિ સ્ત્રી. તાળી
 તાણુ ન. તાણું
 તિમ અ. તેમ
 તિલ પુ. તલ
 તિવૂ વિ. તેવું
 તી વિ. તે
 તીર ન. તીર, બાણ
 ટરજ સ્ત્રી. ધીરજ
 તીસ અ. ? તેજ
 તુખુ ન. ? સળગતું જાડું લાકડું
 તુપ સ્ત્રી. તોપ
 તુએર સ્ત્રી. તુવેર
 તૂણિ સ્ત્રી. (૧) ધનુષ (૨) ધૂણી
 તૂતારુ વિ. ધુતારો
 તૂળ સ્ત્રી. ધૂળ
 તે અ. ? તોય
 તેડ પુ. (૧) કિનારો, (નદીને કૂવાનો) (૨) ધડ, શરીરનો માથા વગરનો ભાગ
 તેડુ ન. લગ્નપ્રસંગે અપાતું નિમંત્રણ
 તેવાર પુ. તહેવાર
 તેસાં અ. ત્યાંથી
 તે અ. તો, અગર
 તેકો પુ. ઘોડો
 તેકેન્ગુ વિ. તેકેની
 તેરેચુ ન. તોરણ
 ત્યાર વિ. તૈયાર

થ

થાપડા ન. (બ. વ.) થાપીને તૈયાર કરેલાં
હાથ બનાવટનાં નખિયાં
થામ્બલો પુ. થાંભલો
થુડૂ વિ. થોડું
થૂંકલુ પુ. થૂંક

દ

દકખણુ વિ. દક્ષિણ
દકરચા પુ. (બ. વ.) દુખિયા
દખ ન. દુઃખ
દગાત વિ. દગાખોર
દગાતરી વિ. દગાખોર
દગેડું પુ. પાણો
દન પુ. સૂરજ
દખાંસી પુ. સૂરજ ભગવાન
દણૂ ન. દળણું
દનુજ અ. દરરોજ, હમેશાં
દરો પુ. (૧) ધરો (૨) ડુંગરનો જિંડાણવાળો ભાગ
દર્જણુ પુ. દરિયો, સમુદ્ર
દર્સણુ ન. દર્શન
દર્સાણુ ન. દર્શન
દર્સુણુ ન. દર્શન
દર્સેણુ ન. દર્શન
દલાસો પુ. દિલાસો
દરમન પુ. દુશ્મન
દાન્નિ પુ. પિતા, આપ
દાડી સ્ત્રી. દહાડી, એક દિવસનું મહેનતાણું

થેક ન. (૧) થડ (ઝાડનું) (૨) પડખું
થેલિ સ્ત્રી. થેલી
થાંણુ ન. થાણું
થાંભલો પુ. થાંભલો

દાકુ અ. દરરોજ
દાડળજુ ન. દાડિયું, મૂલી
દાતરૂ ન. દાતરડું
દાન્ગિ સ્ત્રી. મજૂરી, દહાડી
દાપૂ ન. વરપક્ષ તરફથી કન્યા પક્ષને આપવામાં આવતી રકમ
દાંણુ ન. દાણ, જકાત
દીવાસણિ સ્ત્રી. બાકસ
દિવાસો પુ. દિવાસાનો ઉત્સવ
દૂકડું પુ. પૈસો
દૂખ ન. જુઓ 'દખ'
દૂખણુ ન. દુઃખ
દૂણુ પુ. ધી રાખવા માટેનું માટીનું એક વાસણ
દેરૂ ન. દહેરું, દેવળ
દેહ પુ. દેહ, શરીર
દેસિ સ્ત્રી. દેહ, શરીર
દેર ન. (૧) દર (પ્રાણીઓનું) (૨) સ્ત્રી. વિલંબ
દાંણુ ન. દાણ, જકાત
દાન ન. દાન

ધ

ન

નકી વિ. નક્કી, ચોક્કસ
નકખાખુજ ન. નાશ, ઉચ્છેદ
નકખુજ ન. નાશ, ઉચ્છેદ
નકખુદ ન. નાશ, ઉચ્છેદ
નકટૂ વિ. નકટું, નાક વગરનું
નકસો પુ. નકશો
નખે અ. નહીં
નખર સ્ત્રી. નખર
નફો પુ. નફો
નખર પુ. નંખર (અં.)
નખળૂ વિ. નખળું
નમૂનો પુ. નમૂનો
નખમર પુ. જુઓ 'નંખર'.
નય સ્ત્રી. નદી
નરાસ વિ. નિરાશ
નવાણુ ન. (૧) નવાણ (કૂવાનું) (૨) વિ. પાકું, નીવડેલું
નવરાઈ સ્ત્રી. નવરાશ
નસો પુ. નશો
નહીં અ. નથી, નકારસ્પૃચક શબ્દ
નરેદૂ ન. વિ. નકટું, નર્કટ
નાગેણુ સ્ત્રી. નાગણ
નાડું સ્ત્રી. ? ગાય-લેસ વગેરેની નાળ

નાત સ્ત્રી. નાત
નારેળ ન. નારિયેળ
નાણદયેર ન. જુઓ 'નારેળ'.
નિમ સ્ત્રી. પ્રતિજ્ઞા, બાધા
નિવાં ન. (બ. વ.) નેવાં
નિસાળ સ્ત્રી. નિશાળ
નીક સ્ત્રી. નીક (પાણીની)
નીકી વિ. છૂટી પડેલી, વેરાયેલી
નીત અ. દરરોજ, નિત્ય
નીર ન. પાણી
નીસૂ વિ. નીચું
નૂકસાણુ ન. નુકસાન
નેમાળજુ વિ. અનાથ, નમાયું
નેસ સ્ત્રી. નસ
નેહાળજુ વિ. માંદણું, અશક્ત
નોકિ સ્ત્રી. નોકરી
નોખર પુ. નોકર
નોખિર સ્ત્રી. નોકરી
નોન્કું વિ. નાનો
નોન્કું વિ. નાનો
નોમ ન. નામ
ન્યા પુ. ન્યાય
ન્યાત સ્ત્રી. નાત
ન્યાહો પુ. નિસાસો

પ

પકિત સ્ત્રી. ભક્તિ
પગત પુ. ભક્ત, ભગત
પજૂ વિ. ભગતું, ભગવા રંગનું
પગવાન પુ. ભગવાન

પ જન ન. ભજન
પડુ પુ. (૧) પાટલન વગેરે પર બાંધવાની ચામડું, કપડું, મોતી આદિની પટ્ટી (૨) એક-વાક્યતાસ્ત્રુચક વિસ્તાર (૩) જમીનની સળંગ પટ્ટી
પતાળ ન. પાતાળ
પટારુ પુ. મોટી પેટી
પટ્ટિ સ્ત્રી. પટ્ટી
પડેળ સ્ત્રી. ઘરની છતનો ભાગ, પડાળ
પણગારિ સ્ત્રી. પાણિયારું
પતક સ્ત્રી. પતંગ
પનુ પુ. (૧) પનો (કપડાંનો) (૨) કૂવો, ઘર, ખળું આદિની પહોળાઈ
પપેલ સ્ત્રી. પોપૈયું
પપેળ ન. જુઓ 'પપેલ'.
પમેડિ સ્ત્રી. ભમરડી
પમરાળ વિ. ભમરાળો, મેળામાંથી છોકરી લઈને નાસી ગયો હોય તેના માટે ચોન્વતો શબ્દ
પમરુ પુ. ભમરો
પરખ સ્ત્રી. પરીક્ષા
પરુણો પુ. (૧) મહેમાન (૨) લાકડી
પરુહો પુ. ભરોસો, વિશ્વાસ
પરખ સ્ત્રી. જુઓ 'પરખ'.
પરુટો પુ. પરપોટો
પર્ખા સ્ત્રી. ગરજ, પરવાહ, દરકાર
પર્ખા સ્ત્રી. જુઓ 'પર્ખા'.
પરિવો પુ. પરસેવો
પલાંકિ સ્ત્રી. પલાંકી
પલાય સ્ત્રી. ભલાઈ
પલૂ વિ. સારું, માયાળુ

પવાડુ પુ. ભવાડો, ફળેતી
પસિડી સ્ત્રી. પછેડી
પસ્તાવો પુ. (૧) પસ્તાવો, પશ્ચાત્તાપ (૨) ખૂબ દુઃખ
પરિસડો પુ. વચ્ચે સાંધાવાળું, અમુક ચોક્કસ ભાતવાળું નડા કાપડનું વસ્ત્ર
પરસે અ. પછી
પરસેળાં અ. પાછળથી
પળિ સ્ત્રી. પળી, પ્રવાહી માપવાનું માપિયું
પાંજરૂ ન. પાંજરું
પાંજગડનજો પુ. પંચાતિયો
પાન સ્ત્રી. ભાન
પાકતી સ્ત્રી. પડખું
પાંગ પુ. (૧) ભાગ, હિસ્સો (૨) ભાગ્ય, નસીબ
પાંગેળ સ્ત્રી. ઠોરને બાંધવાનું સ્થળ, કોઠ
પાઘેરળ સ્ત્રી. જુઓ 'પાંગેળ'.
પાંગળો પુ. ભાગીદાર
પાંગળો પુ. પાયો
પાંજિ સ્ત્રી. ભાજી
પાટ પુ. (૧) પાઠ, મનોચત્ન (૨) સ્ત્રી. પકન (૩) પાટડો, લાંબું તથા નહું લાકડું
પાટૂ સ્ત્રી. લાત
પાટરયો પુ. દૂધ રાખવાનું માટીનું કાળું વાસણ (?)
પાટિલ સ્ત્રી. (૧) ઘંટી હળવી-ભારે કરવા માટેનો એના અંગરૂપ એક ભાગ. (૨) સ્ત્રી. નાનો પાટલો (૩) સ્ત્રી. પહેરેલા કપડાનો વાળીને ખોસેલો ભાગ (૪) કપડાં ધોવાનો ઘોઠો (૫) નિસરણીનાં પગથિયાં
પાટિવલ ન. છાપરાને ટેકણ આપતું લાંબું લાકડું, આડસર?

પાતેર સ્ત્રી. બહુ ચડી ગયેલી સ્ત્રી?
પાતકી સ્ત્રી. જુઓ 'પાકતી'.
પાઠિ સ્ત્રી. (૧) કોલસા પાડવાની ભટ્ટી, (૨) દારૂ ગાળવાની પ્રક્રિયા
પાડુ પુ. પથ્થર
પાડુ પુ. એક જ ગામનો વિસ્તારસ્ત્રુચક વિભાગ
પાડહી પુ. પાડોશી
પાટ સ્ત્રી. તરેહ તરેહની છાપ, ડિઝાઈન
પાથજીવ પુ. (બ. વ.) હલકી જતના ચોખા
પાદરૂ વિ. સીધું
પાપુ પુ. પતિ (તુચ્છ.)
પામાલ વિ. સર્વનાશ
પારકુ ન. એક પ્રકારનું તીર
પારમાલ વિ. જુઓ 'પામાલ'
પાર્થિ સ્ત્રી. પાવલી, ચારચાની
પારુ પુ. ભારો
પારૂ વિ. પરાયું, પારકું
પાલ સ્ત્રી. ઘણા ગામના પ્રતિનિધિઓની મંડળી
પાલખ સ્ત્રી. ચણતર કામ માટેનો કડિયાનો માંચડો
પાલુ ન. (૧) પ્યાલું (૨) પુ. ઠોરને ખાવા માટેનો કડળ વગેરેનો ભૂકો?
પાલેખ સ્ત્રી. જુઓ 'પાલખ'
પાવ પુ. ભાવ
પાસૂ અ. પાણું, ફરીને
પાસુલુ વિ. પાછલું, પહેલાંનું
પાસ અ. પાસ, પાસે
પાહિરો પુ. (૧) પાશેરનું વજનિયું (૨) ધી માટેનું માટીનું એક માપિયું

પાહિડ સ્ત્રી. પહેલવેતરી બકરી
પાહો પુ. જુઓ 'પાહિરો'.
પાળેજો પુ. પાળિયો
પાણ્યો પુ. જુઓ 'પાળેજો'.
પિંડુ અ. એકડું, ભેગું
પિદૂ ન. ગોળ લેવા માટે કરાતું ઝડપી મોરિયું નૃત્ય (૨) ન. એક પક્ષી
પીએર ન. પિયર, કન્યાનાં માખાપનું ઘર
પીએર્ન ન. (બ. વ.) પિયર તરફનાં સગાં-સાગવાં
પીકસણુ ન. પેન્શન (અં.)
પીંખ સ્ત્રી. ભીખ
પીખારી પુ. ભિખારી
પીડ સ્ત્રી. ભીડ
પીતેળ ન. પિત્તળ
પીઠ સ્ત્રી. પીઠ
પીથિ સ્ત્રી. વરકન્યાને લગાડવામાં આવતી હળદર
પીદૂઆં પુ. (બ. વ.) ચોમાસામાં કાદવમાં ચાલવાથી પગમાં પડતા કાપા
પીરુ પુ. ભેરુ, સાથીદાર
પીરૂ સ્ત્રી. ટગલી ટાય
પીલી સ્ત્રી. ભીલી (બોલી)
પુણિ સ્ત્રી. (૧) પૂણી (૨) વિ. પોણી
પુંચો પુ. ભૂવો
પુંગો પુ. (૧) ભોમિયો (૨) વિ. નાણકાર
પુલુ વિ. પોલું
પુસૂ વિ. પોચું, નરમ
પૂંખ સ્ત્રી. ભૂખ
પૂખડ ન. મકાઈનો ડોડો

પૂજિ સ્ત્રી. પૂજ, મિલકત
 પૂડુ વિ. ભૂંડું, ખરાબ
 પૂડુદ્યુ ન. ઝીણાં મોતીની સેરો મેળવીને
 બનાવેલી માળા
 પૂત (૧) ભૂત (૨) પુ. વંટોળિયો
 પૂનિમ સ્ત્રી. પૂર્ણિમા
 પૂન ન. પુણ્ય
 પૂલ સ્ત્રી. ભૂલ
 પેડુ પુ. ભેનું
 પેટરચૂ ન. પેટિયું, રોજ
 પેદ પુ. ભેદ, ભરમ
 પેહ સ્ત્રી. (૧) પહો, ભોર (૨) એક હાથમાં
 સમાય તેટલું, દોથો
 પો પુ. ભો, ભય
 પોટરચો પુ. પોટિયો

પોરટુ પુ. (૧) રખખરનો કુગો (૨) ચણા,
 મગફળી આદિમાં દાણો ભરાવાની તૈયારીમાં
 હોય તેવી સ્થિતિની ફળી
 પોપુ પુ. ભોપો, ભૂવો (ગરાસિયાઓમાં
 બીજા આદિવાસી નતિઓમાં હોય છે તેમ
 ભોપો માનાઈ નથી)
 પોટ્ટુ પુ. પોટળો
 પોવ પુ. ભવ, અવતાર
 પોહિ સ્ત્રી. અનાજ ભરવાનું એક સાધન?
 પોણુ અ. પણ
 પોણો પુ. પથ્થર
 પોન ન. પાન
 પોનુ ન. (૧) પાંદડું (૨) સાયકલ વગેરેની
 ચાકીઓ ખોલવાનું એક સાધન, પાનું
 પોમણો પુ. મહેમાન
 પોળૂ વિ. પહોળું

ક

ફકત અ. ફકત
 ફકર સ્ત્રી. ફિકર, ઉપાધિ
 ફણહો પુ. ફણગો
 ફડહો પુ. જુઓ 'ફણહો'.
 ફળાત સ્ત્રી. ફરિયાદ
 ફસડકુ પુ. કાદવનો છાંટો
 ફાંસિ સ્ત્રી. ફાંસી
 ફાપલુ ન. ફાળિયું, માથે બાંધવાનો ફાંટો
 ફિર પુ. ચક્ર, તફાવત
 ફેજ સ્ત્રી. ફેજ

ફુદિ સ્ત્રી. (૧) ફૂંદું, (૨) વાળને ગૂંથવામાં ઉપ-
 યોગમાં લેવાતો ફૂમતાવાળો દોરો (૩) કાંડા
 પરનો દોરો (રાખડી)(૪) વરરાત્નના મોડની
 ઝાલરનું એક ફૂમતું
 ફૂણારૂ ન. ફેઈણું, નસકોરું
 ફૂણૂ ન. જુઓ 'ફૂણારૂ'.
 ફૂલૂ ન. ફૂલ, ફૂલું (આંખનું)
 ફૂલેકુ ન. ફૂલેકું
 ફેસલો પુ. ફેસલો
 ફેળ સ્ત્રી. વાલોળ, ગવાર વગેરેની શિંગ
 ફેળી સ્ત્રી. જુઓ 'ફેળ'.

ખ

ખગાસુ ન. ખગાસું
 અગિ સ્ત્રી. ખગા, માખી જેવું એક જંતુ
 અજ્જેર સ્ત્રી. ખૈયર (આણખનાવ, નફરત
 આદિના કારણે સહેજ આછાપણું દર્શાવે છે.)
 અતિક સ્ત્રી. પાણી તથા દારૂ ભરવા માટેનું
 એક પાત્ર
 અત્કે ન. જુઓ 'અતિક'.
 અત્તિ સ્ત્રી. અત્તી
 અદ વિ. બંધ
 અદમણુ ન. વધામણું, વાજતે ગાજતે માન-
 તાએ જવું તે
 અદૂખ સ્ત્રી. બંદૂક
 અફાર પુ. અપોર
 અલૂન ન. વિમાન
 અરિક સ્ત્રી. ખભે ભેરવી શકાય તેવી લૂગ-
 ડાંની પોટલી, નાની પોટલી
 અળીત ન. અળતણ, ઈંધન
 ખાઈ સ્ત્રી. (૧) ખહેન, ભાણેજ, ભત્રીજી
 વગેરેને ખોલાવવામાં વપરાતો શબ્દ (૨)
 નાણું અને સાળી (સાળાવળી) માટે થતું
 સંબોધન
 ખાગોરૂ વિ. ખાંગરું
 ખાજ સ્ત્રી. એક પ્રકારની પતરાળી
 ખાદૂ વિ. ખધું
 ખાનૂ ન. ખહાનું
 ખાખેત સ્ત્રી. ખાખત
 ખારો પુ. (૧) સાવરણી (૨) એક અટક
 ખાસ સ્ત્રી. ખસ (અં.)
 ખાહેરો વિ. ખહારનો
 ખી પુ. ભય

ખીકણુ વિ. ખીકણ, ડરપોક
 ખીજ ન. ખીજ (Seed)
 ખીડી સ્ત્રી. ખીડી
 ખુકડો પુ. ખોકડો
 ખુચિ સ્ત્રી. (૧) ખચી (૨) ખૂચી
 ખુખડુ વિ. ખોખડું
 ખુલી સ્ત્રી. ખોલી
 ખુસૂ ન. વાંસની ટોપલી
 ખૂખરીકુ વિ. મસ્તીખોર
 ખૂગલ ન. ખચૂગલ (અં.)
 ખૂજ ન. ખૂચ (ખાટલીનો)
 ખૂટ સ્ત્રી. ખૂટ (કાનની)
 ખૂટી સ્ત્રી. જડીબુટ્ટી (૨) જુઓ 'ખૂટ'
 ખૂડજૂ ન. એક પ્રકારની ગરોળી
 ખૂદૂ વિ. ખોદું
 ખૂદૂ ન. તળિયું
 ખૂમગ ન. ઝૂંપડાને વચ્ચે ટેકો આપતું જડું
 લાકડું
 ખૂલરુ પુ. એક રોગ, શીળસ
 ખે: વિ. બંને
 ખેટ્ટી સ્ત્રી. ખેટ્ટી
 ખેડિ સ્ત્રી. પાણી ભરાઈ રહેલું હોય તેવા
 ખેતરમાંનો ખાડો
 ખેડ ન. ખેડું
 ખેડૂ વિ. ક્ષુબ્ધ, ભાન વગરનું
 ખેરૂ વિ. ખહેરું
 ખેહણુ સ્ત્રી. પશુઓને ખેસવાનું સ્થાન
 ખેહાણુ સ્ત્રી. જુઓ 'ખેહણ'.
 ખોટર સ્ત્રી. મોટર

બોહુ ન. ટકો
બોહડો વિ. બોબડો
બોરૂ ન. બોર (૨) બોર (માથાનું ધરેણું)
બોલ સ્ત્રી. બોડ, ગુફા

બોહ પુ. ઘાંધાટ
બોહુ વિ. બાંડો, અન્યાયી, બેવચની
બોહુ ન. ભગત સ્ત્રી-પુરુષ પહેરે છે તે જનોઈ
બોહ પુ. જુઓ 'બોહ'

મ

મઈનુ પુ. મહિનો
મઈડુ પુ. સમાર, જમીન સમથળ કરવાનું
એક સાધન
મકમ પુ. મુકામ
મકન ન. મકાન
મકાન ન. જુઓ 'મકન'.
મકૂડિ સ્ત્રી. મંકોડી
મકલાય સ્ત્રી. (૧) મશકરી (૨) મલકાટ
મગરુ પુ. પર્વત, હુંગર
મડળ સ્ત્રી. ડાકણ કે દર્દના કારણને શોધવા
માટે ભોપા દ્વારા કરાવાતો એક વિધિ,
(૨) ધર માટેનો કાટમાળ
મડલૂ ન. માંડલું, ભૂવા-ભારાડી દ્વારા કરા-
વાતો એક વિધિ
મડહુ ન. મડહું
મદ્દાડ પુ. મંદવાડ
મનવેર સ્ત્રી. સ્વાગત
મના સ્ત્રી. મનાઈ
મન્યો પુ. (૧) મનુષ્ય (૨) માનવસમૂહ
મકી સ્ત્રી. કાનનું એક ધરેણું
મકિ સ્ત્રી. મરણ, ધરણા
મસૂ ન. મરચું
-કાળૂ ન. મરી, તીખાં
મલખ પુ. મુલક

મસાલો પુ. મસાલો
મશકરી સ્ત્રી. મશકરી
મશરૂ ન. મશર
મળગાળૂ વિ. ગંદું, ગંધારું
માંફણ પુ. માંકણ
માંજિ વિ. માંજરી, ભૂરી
માંડળૂ ન. એક વાદ્ય
માંડુ પુ. મધપૂડો
માંદૂ વિ. માંદું
માખેણુ ન. માખણ
માખિ સ્ત્રી. મધમાખી
માખુ ન. માખી
માટી પુ. (૧) ઘણી (૨) શત્રુ
માટલુ ન. માટલું
માતા સ્ત્રી. માતા, કોઈ પણ દેવી
માતૂ વિ. નક્કર, જાહું
માથિલ સ્ત્રી. માછલી
માદેવ પુ. મહાદેવ, શિવ
માફિ સ્ત્રી. માફી
માફિક અ. માફક
મારગ પુ. માર્ગ (ધોરી)
માવિત્રાં ન. (ખ.વ) માવતર (દાદા-દાદી
સમેત)

૨૨

માસો પુ. માસો, ખાટ
માથિલ સ્ત્રી. જુઓ 'માથિલ'.
માહાણુ ન. સ્મશાન
માળી પુ. (૧) માળી (૨) પેટું (૩) સ્ત્રી.
સૂંડલીનો બેવડો વણેલો ઉપરનો (૪) ભાગ
હુંગરનો સૌથી ઉપરનો ભાગ
મિલત પુ. મિલત
મિલસ પુ. જુઓ 'મિલત'.
મિણુ ન. મીણ
મિણુ ન. મહેણું
મિણો પુ. મીણો, હળવો નશો
મિડિ વિ. વાંકડિયા શીંગવાળી
મિળાપ પુ. મેળાપ
મીહૂ ન. મીહું
મીનૂ ન. બિલાડી
મૂગૂ વિ. મૂંગું
મૂનિડ સ્ત્રી. મોળડી
મૂકિ સ્ત્રી. મૂકી
મૂડ સ્ત્રી. મુંડ
મૂરેત ન. મુહૂત
મૂરેત્યો પુ. મુરતિયો
મૂસ સ્ત્રી. મૂઝ
મૂળૂ ન. મૂળિયું
મૂળદ્યૂ ન. મૂસળ
મેઘાન ન. મ્યાન
મેડિ સ્ત્રી. મેડી

મેડુ ન. મેડો
મેણેત સ્ત્રી. મહેનત
મેદ ન. મધ
મેર અ. તરફ
મેલ પુ. મહેલ, (૨) મેલ
મેલી સ્ત્રી. માદા પશુની પ્રસૂતિ પછીની ઓર
મેલૂ વિ. મેલું
મેસુલ ન. મહેસૂલ
મેગૂ વિ. મેાંધું
મેટાય સ્ત્રી. (૧) દાદી (૨) વિ. મોટાઈ
મેટમગ્નો વિ. અહંકારી
મેડૂ વિ. મેાંડું
મેફત વિ. મફત
મેલજનો પુ. મેલ
મેર પુ. મોર (આંખાનો)
મેરિ અ. આગળ
મેરિસો અ. અગાઉ
મેરી સ્ત્રી. બળદની મોરી (ગાળિયું)
મેરુ પુ. મેરું (સાપનું મહોરું)
મેરૂ ન. મહોરું
મેલૂ અ. આગળનું
મેસાળ ન. મોસાળ
મેાંદૂ વિ. જુઓ 'માંદૂ'.
મેાગ પુ. માર્ગ
મેાન્વી ન. માતવી
મેાળૂ વિ. મેાળું

૫

૨

રકમ સ્ત્રી. સંપત્તિ, ધરેણાં (પ્રયોગમાં)
રકયા સ્ત્રી. રાખ

રખુડો પુ. રાખ, ધૂળ
રખે અ. રખે

૨૩

રખેળો પુ. ધૂળનો ઢગલો
 રખવાળિ પુ. ? રખેવાળી
 રગડુ પુ. રગડો, પ્રવાહીની સાથે ધન પદાર્થ
 મેળવવાથી થતું ઘટ્ટ મિશ્રણ
 રણુ ન. ભયંકર જંગલ
 રતાળૂ ન. રતાળુ, એક કંદ
 રન્દુ પુ. રંધો
 રમેણુપ મેણુ અ. રમણભમણ
 રાંજિં વિ. શરી
 રાંગડજ્જો વિ. શૂરવીર
 રાંડિલી સ્ત્રી. વિધવા
 રાખહ પુ. રાક્ષસ
 રાખિં સ્ત્રી. રાખડી
 રાગ પુ. (૧) રાગ (૨) સુમેળ
 રાગેરાગે અ. ધીરે ધીરે
 રાડ ન. રાડું, સાંઠો
 રાતૂ વિ. રાતું, લાલ
 રાવેળ પુ. રાવળ, એક જાતિ
 રાસૂ ન. ઓળર
 રાસૂં ન. જુઓ 'રાસૂ'.
 રાસૂ સ્ત્રી. રાશ (બજાઈ વગેરેની)

રિલ સ્ત્રી. (૧)રેલ (પાણીની)(૨)આગગાડી
 (૩) દોરાની ગરેડી
 રિરમી વિ. રેશમી
 રીસ પુ. રીંછ
 રીસૂ સ્ત્રી. રીસ
 રુ ન. રૂ
 રુકડૂ વિ. રોકડું
 રુગ પુ. રોગ
 રુટી સ્ત્રી. રોટલી
 રુટો પુ. રોટલો
 -મહળીલો પુ. લાડુ
 -વાળીલો પુ. પડવાળો રોટલો
 રૂખડૂ ન. (૧) મોટું ઝાડ (૨) બોડું ઝાડ
 રૂપીઓ પુ. રૂપિયો
 રૂપૂ ન. રૂપું
 રેટરયો પુ. રેટિયો
 રેઠ પુ. રહેઠ
 રેડ સ્ત્રી. (૧) જમીનનો ઊંચાણવાળો ભાગ
 (૨) પાદર
 રોહ પુ. રસ
 રોળ સ્ત્રી. મદદ માટેની બૂમાબૂમ
 રોમણૂ ન. રાવણહથથા જેવું વાજિંત્ર

લ

લકખણુ ન. (બ.વ.) લક્ષણ
 લકિમ સ્ત્રી. લક્ષ્મી
 લગણુ અ. સુધી
 લગન ન. લગ્ન
 લગામ સ્ત્રી. લગામ
 લગાર અ. લગાર, સહેજ

લગુટિ સ્ત્રી. લંગોટી
 લટરયાં પુ. (બ.વ.) લટિયાં, વાળની લટો
 લકો પુ. નકો
 લખરૂ ન. કપડું
 લસાર વિ. લાચાર
 લસકર ન. 'લશકર'

૨૪

લાંસ સ્ત્રી. લાંચ
 લાંસેડઓ વિ. લાંચિયો
 લાપેટ સ્ત્રી. લપાટ
 લાખ પુ. લાભ
 લાખુ વિ. લાંખું
 લાય સ્ત્રી. આગ
 લાર સ્ત્રી. (૧) કતાર (૨) અ. સાથે
 લાલિસ સ્ત્રી. લાલચ
 લીરુ પુ. લીરો
 લીલૂ વિ. (૧) લીલું, (૨) લીનું
 લીલોમ ન. લિલામ
 લીરસણુ ન. નિશાન

લીરસાણી સ્ત્રી. નિશાની
 લુઆર પુ. લુહાર
 લુખ પુ. (બ.વ.) લોક
 લુણુ ન. લૂણ
 લૂટ સ્ત્રી. લૂંટ
 લેહણુ ન. લસણ
 લેહણિ સ્ત્રી. નિસરણી
 લોડૂ ન. લોટું
 લોડિક વિ. નાની (ખાસ કરીને એક
 પુરુષની બે સ્ત્રીઓમાંથી નાની)
 લોડકો વિ. નાનો
 લોખણુ ન. પક્ષીઓને મારવા માટેનું એક
 પ્રકારનું તીર

વ

વણી સ્ત્રી. વહુ
 વકરાય સ્ત્રી. ચરખી, વકરેલપણું
 વખ ન. વિષ, ઝેર
 વખો પુ. હાખ, આફત
 વગડુ પુ. અથડો
 વગરુ પુ. જુઓ 'વગડુ'.
 વગળાં વિ. (બ.વ.) ભેગાં, એકત્રિત
 વગડાણી વિ. વગડાઈ
 વજિ ન. (૧) મહેસૂલનો એક પ્રકાર
 (૨) સ્ત્રી. એક નામ
 વજુણુ અ. -ની જેમ
 વટાર પુ. વટેમાર્ગું
 વડાગરુ વિ. મોટાઈવાળું
 વણાનૂ સર્વ. તેનું
 વણાય સર્વ. તેને

વણકોર પુ. વણકર
 વણારુ પુ. વણરો
 વતૂ ન. હળમત
 વતૂ ન. જુઓ 'વતૂ'.
 વત્રેક અ. તેટલામાં
 વદારો પુ. વધારો
 વના અ. વિના
 વનીખાં પુ. (બ.વ.) વગદાં
 વપત સ્ત્રી. વિપદ
 વર ન. (૧) ઉંમર (૨) વર્ષ
 વરાડ પુ. કર
 વસાત પુ. વરસાદ
 વસોળિ સ્ત્રી. સૂજેલી ગાંઠ
 વલા સ્ત્રી. હાલ, વલે
 વલાપ પુ. વિલાપ

૨૫

વસત ન. વચન
 વસાર પુ. વિચાર
 વસતિ સ્ત્રી. વસતિ.
 વસ્વા પુ. વિશ્વાસ
 વસ્તિ સ્ત્રી. જુઓ 'વસતિ'.
 વળમણુ ન. વિદાય
 વળા સ્ત્રી. વેળા
 -આગિલ સ્ત્રી. સવાર
 -પાહિલ સ્ત્રી. સાંજ
 વળાવી પુ. ભોમિયો
 વળિ અ. વળી, ફરીથી
 વળી સ્ત્રી. વળી (ધરના છાપરાંની)
 વળો પુ. વહેળો
 વળગાડ પુ. વળગાડ, ઝપટ
 વળિગણુ સ્ત્રી. જુઓ 'વળગાડ'.
 વાંચુ ન. વાંધુ
 વાંચુઓ પુ. વાંચિયો
 વાંચો પુ. વાંધો
 વાંચણુ ન. પાથરણું
 વાંચેળાં અ. પાછળ
 વાંચો પુ. વાંસો
 વાંચડો પુ. વાંસ
 વાંચડો (૧) પુ. વાંસડો (૨) વિ. પાછળનો
 વાંચેળિ સ્ત્રી. વાંસળી (માત્ર ગીતોમાં)
 વાંચેળ સ્ત્રી. (૧) બંસરી, (૨) ગામનું નામ
 વાગી.ડો વિ. વાચડો
 વાકમ વિ. વાકેફ
 વાજખી વિ. યોગ્ય, વાજખી
 વાજખી વિ. જુઓ 'વાજખી'.
 વાટ સ્ત્રી. (૧) કેડી (૨) રાહ (૩) દિવેટ

વાટલ સ્ત્રી. વાટકી
 વાડ સ્ત્રી. વાડ
 વા.ણુ ન. (૧) વહાણ (૨) વાણ (ખાટલાનું)
 (૩) ભૂલો
 વાડુ પુ. ધરની આજુબાજુનું ખેતર
 વાત્યન્ત સ્ત્રી. વાતચીત
 વાદી પુ. વાદી, એક ભતિ
 વાદળુ ન. વાદળ
 વાય સ્ત્રી. વાઈ, એક રોગ
 વાયજળો વિ. ઝપટમાં આવેલો
 વાયતી પુ. (૧) ગરાસિયાઓનો ઢોલી (૨)
 ખારોટ
 વાયદૂ ન. છાણ, વાસીદું
 વાયરુ પુ. વાયરો, પવન
 વારાંવારાં અ. વારાફરતી
 વારિ સ્ત્રી. મદદ માટેની ખૂમ
 વારુ ન. પીંછું
 વાદરૂ સ્ત્રી.? દાહ-ખેતી
 વાદરોટ સ્ત્રી. વાહંટ
 વાહૂ વિ. વાસી
 વાહો પુ. વાસ, રહેડણ
 વાળ પુ. વાળ
 વાળિ સ્ત્રી. વાળી
 વાળો પુ. એક દંડ (૨) લોખંડનો તાર
 વિઠ સ્ત્રી. વેઠ
 વિણુ ન. વેણ
 વિપાર પુ. વેપાર
 વિમ પુ. વહેમ
 વિલો પુ. વેલો
 વી સર્વ. તે

વીજળ સ્ત્રી. વીજળી
 વીટિ સ્ત્રી. વીંટી
 વીડૂઓ પુ. જંગલી ખિલાડો
 વીલાત પુ. વિલાયત
 વીવા પુ. વિવાહ, લગ્ન
 વીસિ સ્ત્રી. વીશી
 વીસી પુ. વીંછી
 વીસાંમો સ્ત્રી. વિસામો
 વીળુ સ્ત્રી. વેળુ
 વીળુ વિ. વેગળું, દૂર
 વેત સ્ત્રી. વહેત, ફેલાવેલા હાથના પંજનું માપ
 વેર પુ. લાકડાનો વેર

વેલો વિ. વહેલો
 વેસિ અ. વચ્ચે
 વેસુવેસ અ. વચ્ચોવચ
 વેળો વિ. વહેલો
 વેઠડૂજળુ ન. પાણી ભરવાનું માટલું
 વેરુ પુ. (૧) વેપારી (૨) સ્ત્રીઓના
 શૃંગારનાં સાધનો વેચનાર
 વેંહિ અ. પાછળ
 વેર પુ. વર
 વ્યાં અ. ત્યાં
 વ્યાજ ન. વ્યાજ

સ

સગીકાર પુ. હિંદુ કોમની વ્યક્તિ માટે
 આદિવાસીઓથી પ્રયોજતો શબ્દ
 સતૂર વિ. ચતુર
 સત્રિ સ્ત્રી. છત્રી
 સદણુ પુ. ચંદન
 સદિ સ્ત્રી. શરદી
 સપટ વિ. તંદન સાફ
 સપા.ઈ પુ. સિપાહી
 સપાટચ્યાં પુ. (ખ.વ.) નેડા
 સપિટ સ્ત્રી. ચપટી
 સખાવ પુ. સ્વભાવ
 સમો પુ. સમય
 સરત સ્ત્રી. ખ્યાલ
 સરાંઠો પુ. (ખ. વ.) કપાસની ઠરાંડી-સાંડી
 સરીજ ન. શરીર

સરીજ ન. જુઓ 'સરીજ'.
 સરીર ન. જુઓ 'સરીજ'.
 સરુવર ન. સરોવર
 સરૂઆત સ્ત્રી. શરૂઆત
 સલા સ્ત્રી. સલાહ
 સવારત પુ. સ્વાર્થ
 સસૂદૂ ન. છછુંદર
 સાર્કિ સ્ત્રી. ચાકરી
 સાડજળો પુ. ચાડિયો
 સાપ વિ. તંદન, સાવ
 સાપરુ ન. છાપરું
 સાફ વિ. સાફ
 સાવિ સ્ત્રી. ચાવી
 સાસ સ્ત્રી. છાશ
 સિટ પુ. શેઠ

સીકિણુ સ્ત્રી. છીંકણી
 સીજ સ્ત્રી. ચીજ
 સીટિ સ્ત્રી. (૧) ચિટ્ટી, (૨) સીસોટી
 સીડૂ ન. છીંડું
 સીત ન. ચિત્ત
 સીતેચ્છ સ્ત્રી. શીતળા (માતા)
 સીશ્વુ ન. ચીંથરું
 સીદૂ ન. દાનમાં આપવામાં આવતી પાકી
 રસોઈ માટેની કાચી ખાદ્ય સામગ્રી
 (૨) વિ. સીધું
 સીસિ સ્ત્રી. માંસ
 સુકો પુ. ચોખ્ખો (ચોખ્ખાનો દાણો);
 (૨) વિ. ચોખ્ખો
 સુકલા પુ. (ખ. વ.) ચોખ્ખા (ગીતોમાં)
 સુનો પુ. ચૂનો

સુરા પુ. (ખ.વ) છોકરા
 -સચ્યાં ન. (ખ. વ.) છોકરાંછેયાં
 સૂકું ન. સુખ
 સૂટ સ્ત્રી. છૂટ
 સૂડિ સ્ત્રી. ચૂડી (બંગડી)
 સેડો પુ. છેડો
 સેખાસિ સ્ત્રી. શાખાશી
 સેવા સ્ત્રી. સેવા
 સેકિ સ્ત્રી. ચોકી
 સોગડજીનૂ ન. ચોધડિયું
 સોગન પુ. (ખ.વ.) સોગંદ
 સોગિડ સ્ત્રી. ચોપડી
 સોંટો પુ. છાંટો
 સોંસ સ્ત્રી. ચાંચ

સુ

સુંચ અ. શા માટે
 સુકન ન. (ખ.વ) શુકન
 સુગાળ પુ. સુકાળ
 સુગુ પુ. સંઘરો (૨) વિ. મિશ્રિત, બે
 ધાન્યમાંથી બનાવેલો
 સુગળાં વિ. સઘળાં, બધાં
 સુપ પુ. સંપ
 સુમ પુ. (ખ.વ.) સમ, સોગંદ
 સુમાસાર પુ. સમાચાર
 સુમ્નિણુ સ્ત્રી. સમજણ
 સુમ્જેણુ સ્ત્રી. જુઓ 'સમ્નિણુ'.
 સુરાપ પુ. શાપ
 સુવાર ન. સ્ત્રી.? સવાર

સુાંડ પુ. સાંઠ, ઊંટ
 સુાંદો પુ. સાંધો
 સુાક સ્ત્રી. શાપ (કેરીની)
 સુાકર સ્ત્રી. સાકર
 સુાનેસુરો વિ. સાનેસારો
 સુાત પુ. સાથ (૨) વિ. સાત
 સુાતિ અ. સાથે
 સુાતી પુ. ભાઈબંધ
 સુાતિણુ સ્ત્રી. સહિયર
 સુાદ પુ. સાદ
 સુાદિળ સ્ત્રી. સાદડી
 સુાખૂ પુ. સાખુ
 સુાર અ. માટે

સુાર્તી વિ. વહેંચનાર
 સુાસ પુ. શ્વાસ
 સુાસુ ન. સસલું
 સુાસુ સ્ત્રી. સાસુ
 સુાખ સ્ત્રી. શીખ
 સુાકૂ ન. સીંદરું, દોરડું
 સુામ સ્ત્રી. સીમ
 સુામૂ ન. પાણી આપ્યા વગર થતો
 શિયાળુ પાક
 સુાલિડ સ્ત્રી. શેલડી
 સુાસિ સ્ત્રી. શીશી
 સુાડો પુ. (૧) શેડો (૨) કિનારો
 સુાડ સ્ત્રી. સેડ (ધારા)
 સુારિ સ્ત્રી. શેરી
 સુાકિ વિ. સૂકી
 સુાટિ સ્ત્રી. સોટી
 સુાકિડ સ્ત્રી. (૧) સુખડી, (૨) વસવાયાનો
 વાર્ષિક અન્નભાગ
 સુાડિલ સ્ત્રી. સૂંડલી
 સુાડલુ પુ. સૂંડલો

સુાઈ અ. સુધી
 સુાડૂ ન. સૂપડું
 સુારિ સ્ત્રી. (૧) મકાઈના ડોડા સાથેના
 કાપેલા સાંકાની ભારી, (૨) ઉંદર જેવાં
 પ્રાણીઓએ દરમાંથી બહાર કાઢેલી માટી
 સુાડો પુ. બાણ, ખખર
 સુાલુ વિ. બધું
 સુાર સ્ત્રી. સર (મોતીની)
 સુારિ વિ. સીધી
 સુાલણુ ન. નિશાની
 સુાલણી સ્ત્રી. જુઓ 'સેલણ'.
 સુાલ વિ. સહેલું
 સુાગૂ વિ. સોંધું
 સુાર પુ. ફેડવાનો દારૂ
 સુાય સ્ત્રી. સોચ
 સુારિ અ. બાજુમાં
 સુાન સ્ત્રી. (૧) સાન, ઇશારો (૨) બળદની
 નેડ
 સુાયર વિ. સહિયારું
 સુાયો વિ. સુવાળો

આજ વિષયનાં અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

● પંચમહાલના આદિવાસીઓ લે. જ. મ. મલકાણુ

આ પુસ્તકમાં પંચમહાલના બીલો વિશે સારી એવી માહિતી આપવામાં આવી છે. બીલોના રીતરિવાજો, રહેણીકરણી, ધાર્મિક માન્યતાઓ વગેરે વિષે જે સંશોધનો ચાલી રહ્યાં છે તેમાં એક અંગલિરૂપે આ પુસ્તક છે.

કિંમત: રૂ. ૨.૨૫

ટપાલરવાનગી: ૦૦.૩૦

● આદિવાસીઓના પ્રશ્નો સં. વિમલ શાહ

આદિવાસીઓની સ્થિતિ અંગે તથા તેમના પ્રશ્નો અંગે તપાસ કરી અહેવાલ આપવા માટે અત્યાર સુધીમાં જે સમિતિઓ નિર્માઈ અને તેમણે જે અહેવાલો પ્રગટ કર્યાં છે તે કામતી દસ્તાવેજો જેવા છે. મૂળ અંગ્રેજીમાં લખાયેલા આ અહેવાલોને અહીં શુદ્ધ રાતી ભાષામાં સંક્ષેપમાં ઉપલબ્ધ કરી આપ્યા છે. આ વિષયના અભ્યાસીઓ માટે આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે.

કિંમત: રૂ. ૪.૦૦

ટપાલરવાનગી: ૦૦.૫૫

● ગુજરાતના આદિવાસીઓ લે. વિમલ શાહ

ગુજરાતના આદિવાસીઓનો સારી રીતે પરિચય કરાવી શકે એવી મહત્ત્વની બધી જ હકીકતોને આ પુસ્તકમાં સમાવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. પુષ્કળ ચિત્રો અને નકશાઓથી આ પુસ્તકની ઉપયોગિતામાં ઘણો ઉમેરો થાય છે. ૧૯૬૧ની વસતિ ગણતરીમાં એકત્ર કરવામાં આવેલી માહિતીમાંથી આદિવાસીઓ અંગેની માહિતી જુદી તારવી તેમની સ્થિતિનું છેલ્લું ચિત્ર આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

(છપાય છે.)

“વિદ્યાપીઠ” દ્વૈમાસિક : આદિવાસી વિશેષાંક

અન્યત્ર ઉપલબ્ધ ન હોય એવી કેટલીક માહિતી આપતા કેટલાક લેખો ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. તે વિષયના વિદ્વાન અભ્યાસીઓ દ્વારા લખાયેલા લેખો એ આ અંકની વિશેષતા છે.

કિંમત : રૂ. ૫.૫૦

ટપાલસ્વાનગી : ૦૦૩૫

